

Київський університет імені Бориса Грінченка

УДОВИЧЕНКО ЛАРИСА МИКОЛАЇВНА

УДК 373.5.016:821(100)(043.3)

**ТЕОРІЯ І ТЕХНОЛОГІЯ
ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ-ПЕРСОНАЖІВ
У КУРСІ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ СТАРШОЇ ШКОЛИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (зарубіжна література)

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис. Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Мірошниченко Леся Федорівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, професор кафедри
методики викладання світової літератури.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Клименко Жанна Валентинівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, професор кафедри
методики викладання світової літератури;

доктор педагогічних наук, професор
Бондаренко Юрій Іванович,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя, професор, завідувач
кафедри української літератури, методики її
навчання та журналістики;

доктор педагогічних наук, доцент
Островська Галина Олександрівна,
Івано-Франківський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти,
завідувач кафедри теорії та методики
навчання

Захист відбудеться 3 грудня 2020 року об 11 годині 00 хвилин на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.05 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розіслано ___ листопада 2020 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р. С. Дружененко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У свідомості людства відбулося глобальне переорієнтування системи цінностей, найвищою з яких визначено людину. Загальнопланетарний культурний процес, саме життя тяжіють сьогодні до позитивного начала, загальнолюдських цінностей, гармонії людини і природи, соціальної справедливості, свободи, творчого самовираження. У сучасних українських реаліях проблема формування людини як самоцінності, виховання в неї високих інтелектуальних і моральних якостей, здатності вмотивовано добирати адекватні засоби для реалізації особистих і суспільно значущих прагнень набувають державної ваги. Міжособистісні стосунки, засновані на нових демократичних засадах, зумовлюють таку організацію освітнього процесу, коли виникає необхідність і можливість аргументувати, переконувати, доводити, примножуючи культурні здобутки, закономірно поживляючи дослідницьку зацікавленість науковців у пошуку раціональних шляхів вирішення низки суперечностей у шкільному освітньому процесі.

Надзвичайним завданням загальної середньої освіти у XXI ст. є вдосконалення процесу навчання: пріоритетним стає формування в учнів інтегрованої картини світу, високої духовної культури, дієвої системи цінностей, пізнавальної діяльності, креативності й мобільності, розвиток творчого потенціалу, національної ідентичності, патріотичних почуттів, активної громадянської позиції, підготовка їх до ініціативної життєдіяльності, професіоналізації, організації й самоорганізації навчання впродовж життя. У цьому контексті важливого значення набуває й потреба формування належного рівня ключових і предметних компетентностей учнів із зарубіжної літератури – здатності, застосовуючи знання зарубіжної літератури в різних життєвих ситуаціях, природньо і впевнено взаємодіяти з іншими, реалізувати і розвивати власний потенціал, вибудовувати траєкторію особистісного розвитку, що задекларовано у чинних документах: Законі України «Про освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років, Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 років, Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, освітніх програмах із зарубіжної літератури.

Суттєві зміни у змісті шкільної літературної освіти, у методології та методиці навчання курсу «Зарубіжна література» зумовлюють перегляд вимог до знань, умінь і навичок учнів, пов'язаних з вивченням образів-персонажів як визначальних компонентів художніх творів.

Сучасні здобутки в царині літературознавчих теорій, літературної антропології про образ як естетичну категорію (Т. Автухович, П. Білоус, Ю. Борєв, С. Вайман, Н. Воробйова, Т. Гребенюк, Н. Драгомирецька, Й. Едер, М. Епштейн, О. Галич, Г. Гачєв, Н. Гей, К. Горанов, М. Жулинський, Дж. Калперер, Г. Клочек, В. Кожинов, С. Козлов, М. Ласло-Куцюк, Л. Левчук, Д. Макінтайр, У. Марголін, З. Мітосек, М. Моклиця, Т. Павел, П. Палієвський, Р. Нич, Я. Поліщук, М. Райхер, Ш. Риммон-Кенан, І. Роднянська, О. Сліпушко, А. Ткаченко, Н. Ференц, С. Фіш, Г. Хайдбринк, П. Хоган, Г. Хайдбринк, Р. Шнайдер, С. Четмен, Ф. Яннидис, С. Яковенко та ін.);

філософії та лінгвістиці (Г. Богін, А. Большакова, Є. Гончарова, К. Еммотт, А. Палмер, В. Подорога, М. Райхер, О. Селіванова, С. Фіш, Г. Хайдбрінк, П. Хоган та ін.); теорії інтермедіальності (Б. Вальденфельс, В. Вольф, М. Ісагулов, Ю. Кристева, Г. Левінтон, Ю. Мюллер, І. Раєвські, А. Сидорова, І. Смирнов, А. Тимашков, Н. Фатєєва, Є. Шиньєв та ін.) дають підстави констатувати, що твори мистецтва слова, зображаючи людину, все активніше висуюють на перший план не одну виокремлену проблему, навіть досить значущу й актуальну, зокрема, моральні орієнтири, прагнуть комплексно, всебічно пізнати особистість, її внутрішній світ, ставлення до себе та інших людей, тобто зобразити її системно. Це вочевидь актуалізує необхідність розроблення технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури на нових методологічних засадах.

У царині методики навчання зарубіжної літератури в середній школі останнього двадцятиріччя опубліковано значну кількість наукових праць, присвячених проблемі:

- формування компетентного читача, визначенню його сутнісних характеристик (Л. Базиль, Ю. Бондаренко, А. Вітченко, В. Гладишев, С. Жила, О. Ісаєва, Ж. Клименко, А. Мельник, Л. Мірошніченко, Л. Нежива, Г. Островська, О. Ратушняк, О. Семенов, А. Ситченко, Г. Токмань, В. Уліщенко, Т. Яценко й ін.);
- диференціації змісту навчання зарубіжної літератури в основній і старшій школі (А. Вітченко, В. Гладишев, Ю. Глебова, О. Дем'яненко, О. Ісаєва, Ж. Клименко, О. Куцевол, Т. Матюшкіна, Л. Мірошніченко, О. Ніколенко, О. Орлова, Г. Островська, О. Ратушняк, Ю. Рибінська, Ю. Холодна, В. Храброва, Б. Шалагінов та ін.);
- визначенню принципів, форм, методів і прийомів організації освітнього процесу, спрямованих на формування ключових та предметної компетентностей учнів (Л. Базиль, А. Вітченко, В. Гладишев, Ю. Глебова, Н. Гричаник, О. Дем'яненко, С. Жила, О. Ісаєва, Ж. Клименко, О. Куцевол, Т. Матюшкіна, А. Мельник, Л. Мірошніченко, О. Ніколенко, О. Орлова, Г. Островська, О. Ратушняк, Ю. Рибінська, В. Уліщенко, Ю. Холодна, О. Чайка, І. Цико В. Шуляр та ін.);
- упровадженню сучасних підходів до вивчення образів-персонажів художніх творів (Ю. Бондаренко, В. Гриневич, О. Ісаєва, Ж. Клименко, А. Мартинець, Л. Мірошніченко, Я. Ружевиц, А. Ситченко, З. Шевченко й ін.);
- технологізації навчання літератури (Ю. Бондаренко, А. Вітченко, В. Гриневич, О. Ісаєва, Ж. Клименко, О. Куцевол, Л. Мірошніченко, І. Небеленчук, Л. Нежива, А. Ситченко й ін.)

У визначенні концептуальних засад технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи нами врахована необхідність розв'язання низки суперечностей між:

- соціальним замовленням на створення інноваційного освітнього середовища, яке сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей учнів, та відсутністю новітніх теоретико-методологічних засад вивчення зарубіжної літератури в старшій школі;

- об'єктивною необхідністю приведення у відповідність вимог до сучасної літературної освіти у формуванні всебічно розвиненій особистості з активною життєвою позицією, здатної змінювати навколишній світ, конкурувати на ринку праці й навчатися впродовж життя та наявним рівнем упровадження новітніх навчальних технологій в освітній процес закладів загальної середньої освіти;
- необхідністю розвивати рефлексійну позицію старшокласників та сучасним дидактичним супроводом процесу вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури згідно завдань Нової української школи.

Окреслені науково-практичні потреби в розв'язанні виявлених суперечностей, недостатня розробленість досліджуваної проблеми в методиці навчання зарубіжної літератури, потреба переосмислення прикладного аспекту вивчення художніх образів-персонажів у старшій школі та необхідність обґрунтування ефективної технології зумовили вибір теми дисертаційної роботи **«Теорія і технологія вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає науковій проблематиці досліджень кафедри методики викладання світової літератури НПУ ім. М. П. Драгоманова з теми «Зміст і методика вивчення зарубіжної літератури за державними стандартами в умовах 12-річної загальноосвітньої школи» (реєстраційний номер 0100U000046). Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 26.12.2002 р.), бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №4 від 22.04.2003 р.).

Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні наукових засад, розробленні та експериментальній перевірці ефективності технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи.

Досягнення поставленої мети передбачало виконання таких **завдань**:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження на основі аналізу філософської, літературознавчої, лінгвістичної і психолого-педагогічної літератури; розкрити й уточнити змістове наповнення базових понять.
2. Дослідити генезу становлення методики вивчення художніх образів-персонажів.
3. Розробити технологію вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи.
4. Схарактеризувати типологію умінь учнів аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі, розкрити дидактичний потенціал навчальних задач у технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи.
5. Обґрунтувати методичний потенціал технології вивчення художніх образів-персонажів.
6. Визначити критерії, показники, рівні сформованості знань, умінь і навичок учнів щодо аналізу та інтерпретації художніх образів-персонажів.
7. Експериментально перевірити ефективність технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи.

Об'єкт дослідження – процес навчання зарубіжної літератури у старших класах закладів загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – технологія вивчення художніх образів-персонажів.

Концепція дослідження. Розроблення технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи зумовлене: зміщенням акцентів з предметоцентричного навчання зарубіжної літератури в закладах загальної середньої освіти, зокрема в сегменті вивчення художніх образів-персонажів, на читацькоцентричне, а також на когнітивні, соціальні та ціннісні маркери (усвідомлення читання художньої літератури як потреби і цінності, аналізу та інтерпретації образів-персонажів творів зарубіжної літератури як засобу формування внутрішнього світу особистості та досягнення успіху в життєдіяльності, вияву національної та громадянської ідентичності, усвідомлення потреби навчатися упродовж життя); соціальною вимогою формування носія української культури, який поважає культуру інших народів.

Провідна ідея концепції: технологія вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи покликана на сучасному етапі розвитку системи літературної освіти на основі компетентнісного, особистісно орієнтованого, діяльнісного, читацькоцентричного підходів створити освітній простір компетентного читача для індивідуального становлення, розвитку і саморозвитку, усвідомлення міжмистецьких та міжпредметних зв'язків і мотивацію власного зростання учня завдяки глибокому вивченню художніх образів-персонажів.

Загальна гіпотеза полягає у припущенні про залежність ефективності вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи від впровадження науково обґрунтованої технології, яка включає концептуальний, змістовий та процесуальний складники і охоплює всі етапи вивчення художнього твору.

Загальну гіпотезу конкретизовано в *часткових*, за якими вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи буде ефективним, якщо:

- урахувати здобутки сучасного літературознавства, психолінгвістики, психолого-педагогічних наук, методики навчання зарубіжної літератури в технологізованому вивченні художніх образів-персонажів на основі компетентнісного, особистісно орієнтованого, діяльнісного, читацькоцентричного підходів;
- моделювати освітній простір особистості учня старших класів для забезпечення максимально сприятливих умов саморозвитку та самореалізації особистості;
- організувати роботу учнів старших класів із вивчення образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури як важливого складника освітнього процесу у формуванні внутрішнього світу особистості, ключових та предметної компетентностей; добирати методи, прийоми види і форми навчально-пізнавальної діяльності, які забезпечують залучення учнів до пошуку, готують їх до виконання завдань на найвищому рівні самостійності;
- застосовувати ефективні навчальні задачі на поетапне формування різних типів умінь аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі;

- упроваджувати в освітній процес елементи особистісно орієнтованих, інформаційно-комунікаційних, інтегральних, проектних, проблемно-дослідницьких технологій, технології розвитку критичного мислення, які забезпечать розвиток читацької культури, операційної свідомості, формування комунікативних якостей учнів;
- дотримуватися оптимального співвідношення в організації урочної, позаурочної та самостійної роботи учнів;
- брати до уваги мотиваційно-ціннісний характер процесу сприйняття творів мистецтва слова, комунікативну спрямованість, особистісну зорієнтованість, освітній потенціал навчально-пізнавальної діяльності учнів, а також сучасні вимоги до уроку зарубіжної літератури, за яких він набуває ознак самотності за своєю структурою, використовувати інноваційний методичний інструментарій.

Методологічною основою дослідження, що визначає його стратегію, є провідні засади теорії наукового пізнання, ідеї філософії освіти, філософські положення про діалектичне пізнання світу, єдність мови, мовлення й мислення, форми та змісту; закони України «Про освіту» і «Про вищу освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), «Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті», «Концепція розвитку педагогічної освіти», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років, Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 років, Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, нормативні та розпорядчі документи Міністерства освіти і науки України; наукові дослідження з проблем обґрунтування теоретичних засад сучасних підходів до навчання, зокрема особистісно орієнтованого (Г. Балл, І. Бех, Н. Бібік, С. Гончаренко, І. Зязюн, С. Максименко, О. Пехота, С. Подмазін, О. Савченко, А. Фасоля й ін.), компетентнісного (Н. Бібік, О. Божович, І. Зимня, А. Маркова, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равен, Г. Селевко, О. Савченко, С. Трубачева, А. Хуторської та ін.), діяльнісного (Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонтьєв, М. Олешков, В. Шандриков та ін.) і читацькоцентричного (А. Вітченко, О. Горошкіна, О. Ісаєва, Ж. Клименко, А. Мельник, Л. Мірошніченко, Г. Островська).

Теоретичною основою слугували концептуальні положення розвитку сучасної освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, І. Зязюн, В. Лутай, В. Огнев'юк, С. Подмазін та ін.); наукові здобутки в царинах педагогіки (А. Алексюк, Н. Бібік, С. Гончаренко, І. Дичківська, А. Кузьмінський, О. Пехота, П. Підкасистий, О. Пометун, О. Савченко, Г. Селевко, А. Хуторської та ін.), моделювання і конструювання освітнього процесу (С. Архангельський, В. Беспалько, М. Кларін та ін.), удосконалення змісту освіти і проектування дидактичних комплексів для інтенсифікації освітнього процесу й активізації пізнавальної діяльності (В. Краєвський, І. Лернер, М. Нікандров, М. Скаткін, Ю. Бабанський, Л. Занков, А. Уман, В. Карпов та ін.), психолого-педагогічних наук про роль художніх творів та образів-персонажів у всебічному розвитку старшокласників (М. Боголюбська, Г. Ватаманюк, Т. Ворошило, Я. А. Коменський, М. Коніна, Н. Карпінська, Н. Приймас, К. Ушинський,

Р. Шевченко та ін.) та у формуванні внутрішнього світу та загальної культури людини в період ранньої юності (Н. Миропольська, Б. Неменський, В. Разумний, С. Рашидов, О. Сліпушко, М. Стельмахович, В. Струманський, В. Сухомлинський, І.Торопова, Є. Федоренко, Г. Шевченко, П. Щербань, В. Яременко та інші), психолінгвістики щодо породження висловлювання, супроводження комунікативного процесу, забезпечення сприйняття адресатом, рецепції та формування інтерпретації (Т. Ахутіна, Л. Божович, Л. Виготський, В. Вундт, П. Гальперін, Н. Жинкін, І. Зимня, Г. Костюк, О. М. Леонтєв, О. О. Леонтєв, О. Потебня, С. Рубінштейн, О. Селіванова, Д. Узнадзе й ін.), а також положення філософії та літературознавства про образ як естетичну категорію (Арістотель, Р. Барт, М. Бахтін, П. Білоус, Ю. Борєв, Н. Буало, С. Вайман, Н. Воробйова, Г. В'язовський, Горацій, М. Епштейн, О. Галич, Г. Гачєв, Л. Гінзбург, М. Гіршман, Г. Гегель, Н. Гей, К. Горанов, Н. Драгомирецька, М. Жулинський, З. Кирилюк, Г. Клочек, В. Кожинов, С. Козлов, М. Ласло-Куцюк, Г. Лессінг, О. Лосєв, П. Палієвський, Платон, Я. Поліщук, О. Потебня, М. Райхер, І. Роднянська, О. Сліпушко, А. Ткаченко, Б. Томашевський, С. Тураєв, С. Фащенко, І. Фізер, Н. Ференц, Г. Хайдбринк, П. Хоган, М. Храпченко, Л. Чернець та ін.), методики навчання зарубіжної та української літератури щодо удосконалення змісту літературної освіти й оптимізації процесу навчання зарубіжної літератури в школі на основі різних підходів, принципів, технологій, методів, прийомів, видів і форм організації навчальної діяльності (Л. Базиль, Ю. Бондаренко, А. Вітченко, Н. Волошина, В. Гладишев, В. Гриневич, С. Жила, О. Ісаєва, Ж. Клименко, О. Куцевол, О. Мариновська, А. Мельник, Л. Мірошниченко, Л. Нежива, Г. Островська, Є. Пасічник, А. Ситченко, Г. Токмань, В. Уліщенко, З. Шевченко, В. Шуляр й ін.).

Для реалізації поставлених завдань використано такі **методи дослідження**:

- *теоретичні*: аналіз і синтез літературознавчої, лінгвістичної, психологічної, педагогічної, методичної літератури для з'ясування стану проблеми та вироблення концептуальних положень дослідження, формування базового поняттєво-термінологічного апарату; систематизація та узагальнення наукових досягнень у галузі технологізації освітнього процесу, психології та теорії діяльності, методики навчання зарубіжної та української літератури; опис підходів до навчання, принципів, технологій, методів, прийомів видів і форм навчально-пізнавальної діяльності із зарубіжної літератури;
- *емпіричні*: вивчення й узагальнення сучасного педагогічного досвіду, анкетування, бесіди з учителями та учнями, тестування; пряме й опосередковане спостереження за освітнім процесом; аналіз самостійних робіт учнів; педагогічні експерименти (констатувальний, формувальний і контрольний), які проводились для визначення результативності розробленої технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи;
- *статистичні*: кількісний і якісний аналіз результатів дослідницького матеріалу; математично-статистичне оброблення результатів експериментального навчання для отримання достовірних даних щодо його ефективності; порівняльна характеристика результатів проведеного педагогічного експерименту.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що *вперше науково обґрунтовано* методологічні засади технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи; *з'ясовано* змістові характеристики базових понять дослідження («технологія вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи», «літературно-антропологічний шлях аналізу художнього твору», «типи умінь учнів аналізувати образи-персонажі», «аспектний аналіз образів-персонажів»); *уточнено* змістове наповнення дефініцій: «концептуальний, змістовий та процесуальний складники технології вивчення художніх образів-персонажів», «компетентісно орієнтовані навчальні задачі на формування умінь аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі»; *досліджено* генезу методики вивчення художніх образів-персонажів у літературній освіті учнів старшої школи; *розроблено* технологію вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи; *схарактеризовано* типологію умінь учнів старших класів аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі; *обґрунтовано* методичний потенціал технології вивчення художніх образів-персонажів; *визначено* критерії, показники, рівні сформованості знань, умінь і навичок учнів щодо аналізу та інтерпретації художніх образів-персонажів; *експериментально перевірено* ефективність технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи. *Подальшого розвитку* набули теоретико-методологічні підходи до організації та змісту процесу вивчення образів-персонажів у старшій школі, технологічне забезпечення освітнього процесу, модернізація навчального та методичного супроводу, розроблення підручників та навчальних посібників для учнів старших класів.

Практичне значення проведеного дослідження. Розроблена технологія вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи, основні положення й висновки дисертації, навчальний і дидактичний матеріал можуть бути використані в освітньому процесі старшої школи упродовж вивчання зарубіжної літератури, а також для організації науково-дослідницької роботи студентів і проведення педагогічної практики у закладах вищої педагогічної освіти. Дослідження розкриває нові можливості для вдосконалення та коригування змісту навчальних програм, підручників і навчальних посібників із зарубіжної літератури для старших класів.

Достовірність результатів дослідження забезпечено: 1) методологічним обґрунтуванням засадничих положень розробленої технології на основі сучасних досягнень філософської, літературознавчої, лінгвістичної, психолого-педагогічної і методичної науки; 2) ефективним застосуванням теоретичних, емпіричних та статистичних методів, що відповідають предметові, меті й завданням дослідження; 3) широким упровадженням розробленої технології в закладах загальної середньої освіти різних регіонів України; 4) позитивними результатами експериментально-дослідного навчання; 5) апробацією результатів дослідження на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях.

Упровадження результатів дослідження. На різних етапах експериментальної роботи в ній узяли участь 46 учителів зарубіжної літератури та 452 учні 10–11-х класів закладів загальної середньої освіти Дніпропетровської, Запорізької, Київської та Сумської областей. Упровадження результатів дослідження

в педагогічну практику підтверджено актами з таких закладів: ЗЗСО № 252 імені Василя Симоненка Оболонського району м. Києва, ЗЗСО «Слов'янська гімназія» м. Києва, комунальний заклад «Шевченківське навчально-виховне об'єднання «ЗЗСО – ЗДО» Великодимерської селищної ради Броварського району Київської області, Криворізька гімназія № 49 Криворізької міської ради Дніпропетровської області, Криворізька загальноосвітня школа I-III ступенів № 121 Криворізької міської ради Дніпропетровської області, Глухівська загальноосвітня школа I-III ступенів № 1 Глухівської міської ради Сумської області, Некрасівський навчально-виховний комплекс: загальноосвітня школа I-III ступенів, дошкільний навчальний заклад «Ялинка» Глухівської районної ради Сумської області, Бердянська спеціалізована школа I-III ступенів № 16 з поглибленим вивченням іноземних мов Бердянської міської ради Запорізької області, Бердянська загальноосвітня школа I-III ступенів № 11 Бердянської міської ради Запорізької області.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження оприлюднено в доповідях і виступах на *міжнародних симпозиумах*: «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури та культури» (2010, 2012, 2014, м. Оломоуц (Чехія). «Література. Діти. Час» (2010, 2011, м. Львів); *міжнародних наукових та міжнародних науково-практичних конференцій*: «Мова і культура» (2003, м. Київ), «Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в школах и вузах» (2005, 2011, м. Київ), «Современные подходы в преподавании русского языка и литературы в школе» (2008, м. С.-П.), «Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения» (2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, м. Севастополь), «Осінь у Балаклаві» (2010, м. Балаклава), «Творча спадщина Миколи Гоголя і сучасний світ» (2009, м. Ніжин), «Літературний процес...» (2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, м. Київ), «Язык и личность в поликультурном пространстве» (2013, м. Севастополь), IV Міжнародна філологічна наукова школа «Славянський мир і славянські мови в ХХІ столітті» (2013, м. Севастополь), «Теорія і технологія іншомовної освіти» (2017, м. Київ) «Проблеми сучасного підручника» (2018, м. Мінськ), «Література для юнацтва: читацькі запити / авторські пріоритети» (2020, м. Івано-Франківськ), «Особистість в історії, літературі та методиці навчання» (2020, м. Івано-Франківськ), «Нові концепції викладання у світлі інноваційних досягнень сучасної науки» (2020, м. Київ); *всеукраїнських наукових та науково-практичних конференцій*: «Шляхи підвищення ефективності викладання української мови і літератури» (1999, м. Глухів), «Соціально-педагогічне забезпечення гуманітарної освіти спеціаліста технічного профілю» (2000, м. Черкаси), «Соціально-педагогічне забезпечення гуманітарної освіти спеціаліста технічного профілю» (2000, м. Черкаси), «Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания» (2002, м. Київ), «Преподавание русского языка и литературы в общеобразовательных учебных заведениях Украины с русским языком обучения: современное состояние и перспективы» (2003, м. Київ), «Теорія і практика особистісно-орієнтованої освіти» (2003, Київ-Запоріжжя), «Мова і культура» (2003, м. Київ), «Літературний дискурс: генезис, рецепція, інтерпретація (літературознавчий, культурологічний, методичний аспекти)» (2003, 2004, 2005, м. Київ), «Література. Фольклор. Проблеми поетики» (2003, 2004, 2005, м. Кривий Ріг), «Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в школах и высших учебных заведениях Украины» (2005, м. Київ),

«Україна – країни сходу в ХХІ столітті: діалог мов, культур, цивілізацій та педагогічних систем» (2010, м. Київ), «Марко Кропивницький і українська культура» (2010, м. Глухів), «Зарубіжні письменники і Україна» (2010, м. Полтава), «А. П. Чехов і світова культура» (2010, м. Луцьк), «Література для дітей та юнацтва як основа для еволюції національної соціокультурної політики України» (2010, м. Львів), «Олександр Довженко – видатний український культурний діяч ХХ століття» (2010, м. Глухів), «Другі Бугайківські читання» (2010, м. Ніжин), «Вивчення творчості Михайла Булгакова: проблеми та роздуми» (2011, м. Київ), «Сучасний урок мови й літератури: проблеми, пошуки, перспективи» (2012, м. Глухів), «Науково-методична школа професора Л. Ф. Мірошніченко: історія, сьогодення та перспективи розвитку» (2013, м. Київ), «Дунайські наукові читання: Європейський вимір і регіональний контекст» (2015, м. Ізмаїл), «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури й культури» (2016, м. Ізмаїл), «ІІІ Дунайські наукові читання: «Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти» (2017, м. Ізмаїл).

Особистий внесок здобувача полягає в самостійному розробленні технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи, підготовці навчальних матеріалів та методичних рекомендацій для її впровадження, організації експериментальної перевірки технології і обробці отриманих результатів.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 83 наукові праці, з яких 1 монографія (одноосібна), 1 навчальний посібник (одноосібний), 1 основи Стандарту освіти (у співавторстві), 2 підручники (у співавторстві), 3 навчально-методичні посібники (у співавторстві), 75 статей у наукових журналах і збірниках наукових праць, зокрема: 31 – в українських фахових виданнях, 6 – у закордонних періодичних наукових виданнях або виданнях, індексованих у закордонних наукометричних базах; 24 – наукові публікації апробаційного характеру, 14 – публікацій, які частково відображають результати дисертації.

Результати захищеної у 1997 році дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – «методика навчання зарубіжної літератури» з теми «Особливості вивчення християнських образів зарубіжної літератури в загальноосвітній школі» у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура й обсяг дисертації. Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел, що містить 483 найменування, із них 20 – іноземні, та додатків. Повний обсяг дисертації становить 511 сторінок (із них 444 сторінки основного тексту). Робота містить 7 таблиць, 11 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет; сформульовано концепцію дослідження; окреслено методологічні засади роботи; визначено методи дослідження; розкрито наукову новизну й

практичне значення; подано інформацію про апробацію дисертаційних матеріалів, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Методологічні основи вивчення образів-персонажів художніх творів у шкільному курсі «Зарубіжна література»** – обґрунтовано методологічні основи вивчення художніх образів-персонажів прозових творів; з'ясовано специфіку образів-персонажів як об'єкта теоретико-літературних досліджень; розкрито проблему образу-персонажа в літературній антропології; описано психолінгвістичні аспекти вивчення художніх образів-персонажів на уроках зарубіжної літератури в старших класах; визначено психолого-педагогічні чинники ефективного вивчення образів-персонажів у літературній освіті старшої школи.

Методологічними засадами дослідження слугували положення філософії, літературознавства, мовознавства, педагогіки, психології. Особливий інтерес у контексті обраної проблеми становили філософські студії, присвячені висвітленню поняття художнього образу, безпосередньо пов'язаного з поняттям образу-персонажа. Узагальнення теоретичних напрацювань щодо об'єктивістського підходу, який бере початок від Аристотеля, Епікура, Лукреція, Порфірія, Платона, Прокла, візантійських середньовічних релігійних мислителів Іоана Дамаскіна, Августина Аврелія, Бонавентури, Фоми Аквінського, та суб'єктивістського – започаткованого М. Фічіно, Д. Бруно, Р. Декартом, Д. Юмом, І. Кантом, дозволяє стверджувати, що філософи ХХ ст. К. Барк, В. Ізер, Ж. Дерріда, М. Фуко, Д. Кліхе, Р. Ленцер, М. Науман, Д. Шленштедт, Р. Яусс, наголошуючи на залежності художнього образу від вивчення мови, розробляли його теорію суголосно ключовим положенням психолінгвістичної концепції О. Потебні про особливості трансляції та сприйняття художньо-образного світу твору мовними засобами. Констатовано, що проблема становлення теорії художнього образу у філософії розглядається як матеріалізація та об'єктивація задуму митця упродовж його суб'єктивної творчої діяльності щодо об'єктивної дійсності. На наступному етапі художнього процесу – упродовж сприйняття художнього образу читачем – відбувається подальше розгортання авторського задуму у формі суб'єктивної реальності реципієнта, яка однаковою мірою поєднує об'єктивне і суб'єктивне, зміст і форму, зображальне і виражальне. Відповідно, утвердилося розуміння художнього образу як цілісного утворення, яке поступово формується у свідомості реципієнта упродовж інтерпретації твору.

У роботі проаналізовано низку наукових концепцій і теорій щодо художнього образу, зумовлених зміщенням акцентів з трансцендентального змісту образу (об'єктивістські концепції теорії художнього образу) на психічний (суб'єктивістські концепції теорії художнього образу). Установлено, що проблема образу-персонажа упродовж тривалого часу визнавалася однією з найважливіших у літературознавстві. Її дослідження завжди сприяло розширенню, поглибленню та уточненню розуміння не лише художнього твору як об'єкта наукового пізнання, а й ролі мистецтва слова у житті особистості та суспільства. Констатовано, що до означення поняття «образ-персонаж» сучасні вчені підходять з різних текстових позицій. Персонаж як «граматична особа» досліджується у лінгвістиці тексту, як «літературний засіб» – у літературній критиці, «мовленнєва позиція» – у наратології, «сема» – у семіотиці, «актант» – у жанрології.

У роботі враховано позиції вчених-літературознавців, які стверджують, що в центрі художнього образу-персонажа завжди стоїть зображення людського життя, яке висвітлюється в певній індивідуалізованій формі, хоч і є результатом узагальнення. Логіка дослідження зумовила з'ясування змісту поняття «образ-персонаж прозового твору», який в сучасному літературознавстві розглядається як:

- ментальна модель людини в художньому світі, створена читачем з використанням текстової інформації та власного знання про світ;
- сукупність особистісно інтерпретованих і асоціативно пов'язаних непроцесуальних (зовнішність, одяг, соціальне походження, аксіологічна система, бажання, мрії, нахили, здібності тощо) та процесуальних (спосіб життя, модель поведінки, діяльність) характеристик літературного героя, що формується у свідомості читача внаслідок комунікації в системі «автор – твір – образ-персонаж – перекладач – читач» через сприйняття та уяву на основі життєвого, чуттєвого і читацького досвіду читачів, реалізованих у мовних формах;
- суб'єкт внутрішньотекстової комунікації, що поступово реконструюється у свідомості читача внаслідок серії послідовних «з'явлень» (Л. Тарнашинська) або вербальних презентацій.

Проаналізовано зв'язок образу-персонажа з поняттям «художня концепція особистості», яка традиційно розглядається як естетично втілені уявлення письменника про сутність людини, про смисл її земного буття або систему цінностей і сталих мотивів, якими послуговується людина за певних соціально-економічних умов і культурної ситуації. З'ясовано, що окреслена система цінностей формується з урахуванням пріоритетних соціально-філософських поглядів та втілює концептуальну позицію автора до людини й загальносуспільне ставлення до світу й особистості; естетична концепція особистості розкриває множинні прояви людської індивідуальності в суспільному житті, виявляє складність людських стосунків і може впливати на формування нових поглядів на світ і людину у свідомості читачів.

Встановлено, що концепції літературної антропології про трикомпонентну структуру образів-персонажів: духовно-аксіологічну (релігійні цінності, соціально-політичні погляди і переконання, патріотичні та національно-культурні ідеали, моральні норми), психологічну (інтелектуальна сфера, свідомість, розумові якості персонажів, життєвий досвід, емоції, почуття, стани, настрої, пристрасті, вольові та діяльнісно-комунікативні якості, естетичні властивості, уява, обдарованість) та тілесну (портрет, вік, пейзаж, інтер'єрні та екстер'єрні образи, мовний портрет) покликані оновити підходи до вивчення образів-персонажів та забезпечити цілісне їх сприйняття учнями старшої школи на сучасному етапі розвитку методичної науки й національної школи.

Аналіз здобутків літературної антропології дав змогу визначити важливі для розуміння концепції образів-персонажів змістові аспекти: роль культурно-історичної ситуації, літературного напрямку, національних особливостей концепцій світу і особистості, характерних для творчості конкретного автора, у створенні літературно-антропологічного портрету; традиції і новаторство у зображенні людини (культурний контекст, архетипи); вплив законів жанру на авторські способи і засоби творення образів; авторські духовні і творчі орієнтири; роль образів-персонажів у розкритті

ідейно-естетичного зміст твору (тематики, проблематики, конфлікту тощо); місце і роль героїв у розвитку сюжету та у системі образів-персонажів, у розкритті соціально-історичного, культурологічного, аксіологічного образно-тематичних полів твору; біографічні відомості про героїв; співвідношення типового і нетипового в образах-персонажах, їх належність до національно-психологічного, соціального, суспільного типу; мовна характеристика персонажів твору; розвиток образів-персонажів у творі.

Опрацювання психолінгвістичних досліджень про психоментальні процеси, пов'язані із комунікацією, сприйняттям та породженням висловлення, забезпеченням сприйняття висловлення адресатом, інтерпретацією та рецепцією художнього твору дає підстави стверджувати доцільність поетапного вивчення образів-персонажів відповідно до фаз сприйняття і породження висловлення, підготовки навчальних задач на стадійне формування умінь аналізувати образи-персонажі, розробити систему мотивації читацької, аналітичної та інтерпретаційної діяльності учнів, яка виходить за межі художнього твору і відображає різнобічні уявлення старшокласників про позатекстову ситуацію, а також обґрунтувати особливості процесуальної частини технології вивчення художніх образів-персонажів.

У дослідженні визначено основні чинники, які впливають на сприйняття учнями образів-персонажів художніх творів: учнівський життєвий, чуттєвий і читацький досвід; прогнозування на основі набутого досвіду та вже отриманої інформації (реципієнт чекає на відповідну поведінку образу-персонажа, готується до неї та висуває гіпотезу щодо наступних подій); можливі зміни у сприйнятті залежно від особистої оцінки художньо зображеної ситуації. Констатовано, що у розробленні навчальних задач для кожного з етапів вивчення художнього твору необхідно враховувати рівень розуміння учнями образів-персонажів та міру особистої зацікавленості старшокласників у різних видах навчальної діяльності. Встановлено, що в сучасних умовах, коли зацікавленість учнів у читанні поступово знижується, особливої уваги вчителя потребує створення мотиваційної бази для читання художньої літератури, формування усвідомленої потреби звертатися до пам'яток мистецтва слова.

У процесі аналізу психолого-педагогічної літератури виокремлено пріоритетні принципи вивчення образів-персонажів: антропологічний, індивідуалізації, суб'єктивності і власного вибору, природовідповідності, культуровідповідності, соціовідповідності, амбівалентності. З'ясовано, що зазначені принципи ефективно реалізуються за умови врахування окремих особливостей людської психіки, культурно-національної, соціальної і громадянської ідентичностей, аксіологічної системи учня-читача.

У цьому контексті актуалізовано організацію вивчення образів-персонажів з урахуванням емоційних переживань, викликаних осмисленим сприйняттям учнями художніх творів, здатності старшокласників інтерпретувати літературний персонаж і реальний індивід в термінах аналогічних сенсорних стратегій, першого враження про персонажі через їх віднесення до відомих читачам категорій, реорганізацію уявлення про них упродовж накопичення художньої інформації, репрезентації персонажів у когнітивній свідомості читачів завдяки заглибленню в художній текст, «спонтанної інтенції» (неусвідомлених висновків про вчинки та риси характеру персонажів з опертям на попередній читацький досвід), читацьких очікувань від тексту.

Враховано, що продуктивність вивчення художніх образів-персонажів зарубіжної літератури учнями старших класів значною мірою детермінована знаннями вчителя про психологічні особливості старшокласників та їхнім застосуванням в освітньому процесі. В означений віковий період молодь накопичує актуальну й потрібну для подальшої освіти інформацію, критично аналізуючи вчинки персонажів, стає уважною до інших і до себе, принциповою щодо вибору мотивів, прагне самостійно оцінити власні досягнення на шляху до поставленої мети. У роботі обґрунтовано, що вагомим психолого-педагогічним чинником вивчення образів-персонажів є усвідомлення учнями інтегративного зв'язку художньої літератури, мови, культури та соціуму, що передбачатиме різномірне засвоєння культурних надбань людства загалом і українців зокрема в історичній ретроспективі, аналіз впливу соціуму на розвиток літератури і культури. Останнє увиразнює важливість не тільки культурно-національного аспекту образів-персонажів, а й наближення учнів до розуміння життя народу – носія культури. Наголошено, що емоційні переживання, які виникають в учнів у процесі вивчення образів-персонажів, поглиблюють розуміння сутності завжди актуальних понять і проблем, спонукають до мотивованого вибору життєвих орієнтирів, сприяють осмисленню загальносвітових уявлень про сутність буття, інтенсифікують адаптаційні процеси в суспільстві. Підкреслено, що в усвідомленні критеріїв моральності, які виробило людство протягом багатовікової історії, в утвердженні загальнолюдських норм і ідеалів, понять про моральні та етичні норми поведінки, що становлять основу буття людини у будь-якій країні, художнім образам-персонажам творів зарубіжної літератури належить провідна роль. У процесі вивчення мистецтва слова мають формуватися засадничі принципи життя людини в суспільстві, гуманістичні цінності, які нерозривно пов'язані з естетичними уявленнями про прекрасне.

Сформульовані загальні положення є об'єктивною основою наукового осмислення та практичного втілення педагогічних інновацій, їх спрямованості на формування особистості, здатної навчатися і самовдосконалюватися упродовж життя, самоідентифікуватися, самостверджуватися, встановлювати суб'єкт-суб'єктні стосунки в різних формах комунікації, самореалізуватися за внутрішніми екзистенційними законами, бути толерантною щодо світоглядних, політичних, релігійних, культурних відмінностей інших людей.

У другому розділі – **«Методичні основи шкільного вивчення художніх образів-персонажів»** – проаналізовано генезу вивчення художніх образів-персонажів, досліджено здобутки методики вивчення образів-персонажів у ХХ ст., виділено новітні методичні ідеї щодо вивчення образів-персонажів, описано проблеми реалізації методичних засад вивчення образів-персонажів у шкільних програмах і підручниках із зарубіжної літератури для старшої школи.

Аналіз історії розвитку методичної науки дає підстави стверджувати, що перші етапи становлення сучасної методики вивчення образів-персонажів пов'язані з розвитком методичної думки II-ї пол. ХІХ ст. Представники логіко-стилістичної, освітньо-виховної та етико-естетичної течій в методиці викладання літератури ХІХ ст. розробляли проблему вивчення літератури з урахуванням історико-культурологічного підходу, наголошували на виховному та естетичному впливі літератури на учнів, актуалізували аксіологічний аспект у вивченні образів-

персонажів, обстоювали потребу формування поняття про образ-персонаж у взаємозв'язках з іншими значимими компонентами художнього твору. На часі ґрунтовне розроблення поетапної методики визначення та опрацювання особливостей реалізації означених аспектів на рівні змісту і форми художнього твору.

Встановлено, що потужним поштовхом у розвитку теорії вивчення образів-персонажів на межі XIX – XX ст. стали наукові здобутки у галузі психології художньої творчості та літературознавстві. На цьому етапі учені порушували питання про необхідність реалізації діяльнісного підходу до вивчення образів-персонажів, важливість цілеспрямованого розумового розвитку учнів шляхом використання навчальних завдань для аналізу поведінки та характеру персонажів, визначення взаємозв'язків у системі художніх образів, глибокого осмислення художніх законів творення літературних характерів, визначення історичного та філософського аспектів твору для ґрунтовного аналізу ідейно-естетичного змісту образів-персонажів. Водночас активно обговорювалася ідея відокремлення курсів рідної та зарубіжної літератур для уяскравлення суспільно-історичного та культурно-національного змісту творів різних національних літератур, яка була реалізована майже через століття у незалежній Україні.

Сформульовано висновок, що перші спроби розроблення теорії вивчення образів-персонажів у шкільній літературній освіті кінця XIX – початку XX ст. пов'язані з тим, що:

- у літературознавстві активно розвиваються новітні школи (історичної поетики, формальна, психологічна, культурно-історична, інтуїтивізму), які здійснили безумовний вплив на викладання;
- основним принципом побудови змісту програм старшої школи визнано історико-літературний;
- запропоновано позаконтекстний та контекстний принципи вивчення художнього твору;
- актуалізовано потреби всебічного розвитку учнів і громадянського, національного, морального та естетичного їх виховання;
- здійснено спроби психологічного обґрунтування методики роботи над образом-персонажем.

У першій третині XX ст., коли здійснювалася перебудова системи освіти та уводилися принципи навчання на трудовій основі, акцентувалася увага на соціальних і громадянських цінностях образів-персонажів та їх етичних домінантах.

На основі студіювання методичних джерел визначено основний напрям у вивченні літератури середини XX ст. – творче сприйняття літературного твору у всій повноті його літературного звучання; ґрунтовний аналіз моральної проблематики, художньої мови і вдосконалення мовлення учнів; використання різних форм виховання естетичного смаку і творчих здібностей. Пропонуючи лабораторний метод у навчанні літератури, учені розглядали його як поступовий аналіз системи образів у процесі читання твору, наголошували на методичних підходах та шляхах формування поняття про образ-персонаж: від первинних вражень до глибокого з'ясування художнього смислу, спираючись на творчі сили учнів, використовуючи і розвиваючи їх здібності. На цьому етапі розвитку методичної науки здійснено спробу зробити

поняття «образ-персонаж» ключовим у вивченні художньої літератури. З одного боку, посилюється увага до персонажів художнього твору, їх соціальної природи, співвіднесеності з певними соціальними типами, до відтвореної системи суспільних цінностей, суспільної психології, з іншого – основним критерієм вибору творів для шкільного вивчення стала не стільки їх художня вартісність та доступність для розуміння учнями певної вікової групи, водночас типовість визначеного характеру, соціальна прозорість, соціологічна обумовленість, тоді як тлумачення образів-персонажів обмежувалося їх ідеологією і класовою належністю.

Новий етап у розвитку методики вивчення образів-персонажів у II-й половині ХХ ст. пов'язаний з роботами українських методистів, які значно розширили коло проблем для аналізу образів-персонажів, обстоюючи необхідність вивчення художньої літератури не як абстракції, а як сукупності національних літератур, підкреслюючи важливість аналізу національного й інтернаціонального у всій системі художніх образів. Проте означені ідеї не знайшли втілення в методичних рекомендаціях, які можна було б застосовувати у практиці навчання.

Констатовано, що вчені-методисти наголошували на необхідності враховувати особливості літературного роду, що розкривало відмінність форм естетичного відтворення в ліричному, епічному та драматичному творі, сприяло конкретизації поняття художнього образу та забезпечувало сприйняття законів художнього мислення.

Якісно новий етап у розробленні методики вивчення художніх образів-персонажів пов'язаний із роботою методичної школи Л. Мірошніченко, представники якої до сьогодні визначають і розробляють пріоритетні напрями шкільного вивчення зарубіжної літератури. Встановлено, що спектр проблем для вивчення збагачувався і значна частина нових напрямків українських методичних досліджень почала формуватися з уведенням курсу «Зарубіжна література» до навчальних програм закладів загальної середньої освіти у 1992 р. Україна – перша в світі держава, яка впровадила курс, що відкривав можливості для учнів опанувати найкращі здобутки світового письменства. З'ясовано, що із переглядом Концепції літературної освіти в Україні процес коригування методичних ідей сучасних науковців зберігає внутрішній потенціал, що означає: кожне нововведення в сучасній філософії освіти не залишається поза увагою дослідників, які прагнуть оптимізувати розвиток тих предметів, що розширюють обрії світобачення молоді, розробляють такі технології навчання зарубіжного мистецтва слова, які дають змогу найбільшою мірою задовольняти потреби учнів за нової суспільно-історичної та культурно-національної ситуації в Україні. Сьогодні науковці активно досліджують проблеми фахової підготовки вчителів зарубіжної літератури та розробляють новітні концепції організації читацької діяльності учнів, вивчення художніх творів з урахуванням їх родової специфіки, формування теоретичних понять, контекстуального вивчення творів різних національних літератур. В останнє десятиліття вітчизняна методика звертається до втрачених традицій, збагачує їх новими науковими відкриттями, позитивним українським і світовим досвідом.

Аналіз новітніх методичних ідей А. Вітченка, О. Ісаєвої, Ж. Клименко, О. Куцевол, Л. Мірошніченко, О. Ніколенко, Г. Островської, Б. Шалагінова переконує, що вивчення образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури пов'язано

з осмисленням особливостей художнього творення образів-персонажів, урахуванням національних традицій у ідейно-естетичному змісті художніх творів, запровадженням інтерактивного навчання.

Аналіз шкільної практики підтвердив посилену увагу вчителів зарубіжної літератури до організації процесу вивчення образів-персонажів, активний пошук інноваційних методик, використання елементів інтегральних, ігрових та інформаційно-комунікаційних технологій навчання, запровадження інтерактивних форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Однак робота вчителів часто носить безсистемний характер щодо формування знань, умінь і навичок учнів цілісно сприймати, аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі. Назріла потреба розроблення ефективної технології вивчення образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи.

На сучасному етапі розвитку українського програмотворення і підручникотворення із зарубіжної літератури старшої школи переглядається роль навчальних книг в організації вивчення образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи. Автори підручників успішно працюють над підвищенням ролі текстового і позатекстового компонентів у розв'язанні поставленої проблеми. Традиційним на сьогодні стало впровадження історичного і культурологічного контекстів для ефективного сприйняття й осмислення учнями персонажів твору.

Особливої актуальності набула проблема висвітлення причинно-наслідкових зв'язків між образами-персонажами та контекстами, в межах яких їх було створено. З огляду на це актуальною залишається розроблення ефективної технології вивчення образів-персонажів, яка успішно реалізуватиметься у дидактичному блоці підручника та забезпечуватиме особистісне всебічне сприйняття читачами образів-персонажів, осмислення їх ролі в житті сучасної людини.

У третьому розділі – **«Теоретичні аспекти технології вивчення образів-персонажів у новій освітній парадигмі»** - обґрунтовано концептуальні положення запропонованої технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи, розроблено змістову частину технології, описано теоретичну та навчальну моделі її процесуальної частини.

У дисертації науково обґрунтовано технологію вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи. При цьому враховано результати новітніх досліджень щодо технологізації освіти, структури навчальних технологій та досвіду їх застосування у вивченні зарубіжної літератури.

Подано тлумачення поняття «технологія вивчення художніх образів-персонажів» у курсі зарубіжної літератури старшої школи», що передбачало виокремлення його з кола суміжних, активно досліджуваних дидактикою та методикою навчання літератури термінів «педагогічна технологія» та «освітня технологія».

Технологія вивчення художніх образів-персонажів базується на технологічній схемі, запропонованої Г. Селевком.

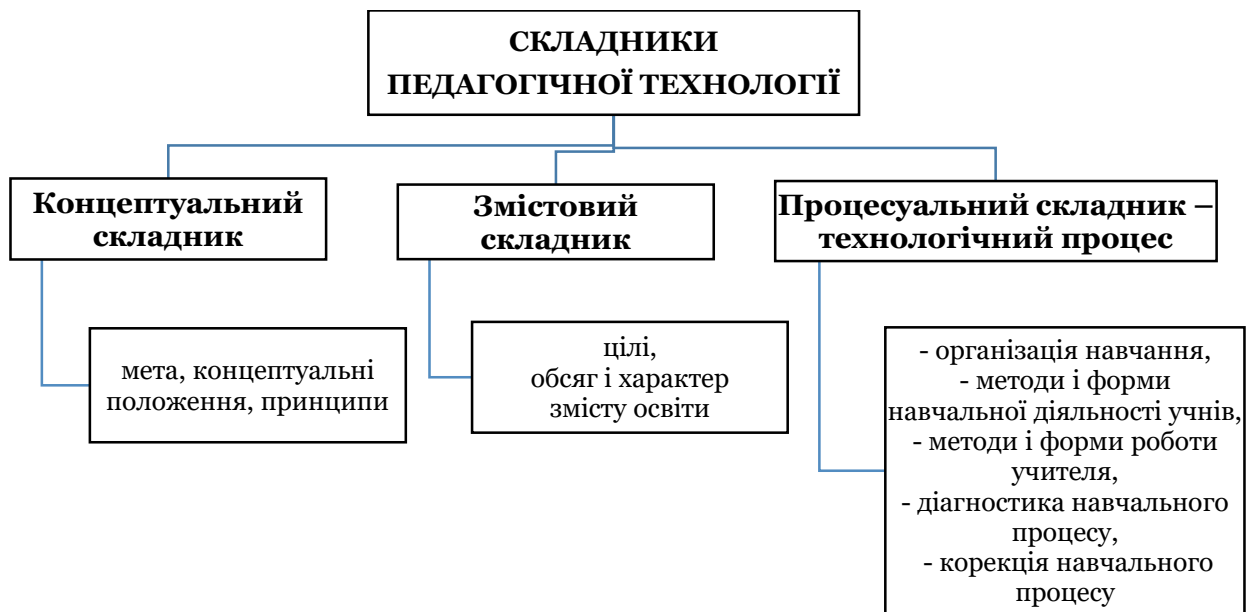

Рис. 1. Складники педагогічної технології

Мета технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи – забезпечити розвиток вмінь і навичок комплексного аналізу та інтерпретації образів-персонажів, які сприяють формуванню інтегрованої картини світу у свідомості компетентного читача, стимулюють розвиток і саморозвиток молодого людини, її особистісних характеристик і якостей, утверджують стійку систему цінностей, що є дієвою основою активної життєвої позиції, ініціативної життєдіяльності, самоорганізації навчання впродовж життя.

Обґрунтовано залежність рівня розвитку вмінь і навичок учнів старшої школи аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі від:

- результатів навчально-пізнавальної діяльності упродовж навчання в основній школі;
- комплексного аналізу духовно-аксіологічної, психологічної сфери та сфери тілесності образів-персонажів, що яскраво проявляються в художній концепції особистості;
- застосування спеціально структурованих навчальних задач на формування кожного типу умінь;
- розгляду складників художньої концепції особистості засобами аспектного аналізу персонажів, який розкриває їх суспільно-історичні і культурно-національні чинники та індивідуально-авторські засоби художнього зображення;
- опертя у процесі вивчення художніх образів-персонажів на схему *досвід – інтерпретація – реальність*, яка актуалізує читацький, життєвий і чуттєвий досвід учнів у процесі навчання та у подальшому застосуванні набутих знань у життєдіяльності.

З'ясовано, що вивчення художніх образів-персонажів є успішним за таких педагогічних умов: урахування найважливіших складників освітнього простору учнів (активність, критичне мислення, комунікація, зв'язок навчання з життям і грою, естетичний смак, особистісна потреба у читанні), опертя на психологічні чинники пізнання образів-персонажів, стимулювання самостійної читацької, аналітичної,

інтерпретаційної та творчої діяльності учнів, розроблення комплексу методів, прийомів, видів та форм навчальної діяльності, застосування елементів продуктивних освітніх технологій та моніторингом освітніх досягнень.

Описано загально дидактичні та методичні принципи й обґрунтовано спеціальні принципи технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи системності, компонентності, семантичності, антропоцентризму, детермінованої психоментальності, синергетичності.

Адаптований принцип *системності* забезпечує вивчення образів-персонажів як системи двох взаємодіючих компонент: художньої концепції особистості, втіленої автором, і концепції особистості, яка формується у свідомості читача. Тут маємо прояв популярного на сьогодні в науці *синергетизм*, коли «нелінійна» (глибока і багатофакторна) взаємодія підсистем веде до виникнення нової якості, у нашому випадку – образу-персонажу в читацькій уяві. Синергетика як система цілісного мислення передбачає вивчення складних систем у процесі взаємодії і трансформації, з наголосом на властивостях тотальної системи, які не можуть бути передбачені тільки на основі властивостей кожної її ізольованого компонента, включно з роллю людини як учасника і спостерігача (у контексті нашої роботи, як образу-персонажа і читача). У свідомості читача образ-персонаж як цілість, яка виникає внаслідок взаємодії різних компонентів (аксіологія, психологія, тілесність), породжує нові якості поведінки героя. При цьому образ-персонаж є складовою «нелінійної» системи – художнього твору, і його поведінка у цій системі не завжди передбачувана.

Компонентний принцип вивчення образів-персонажів у розробленій технології передбачає освітній процес на основі трикомпонентної моделі (аксіологія, психологія, тілесність) з урахуванням літературних (індивідуально-авторське, жанрово-стильове) та позалітературних (суспільно-історичне та культурно-національне) чинників.

Принцип детермінованої психоментальності обумовлює необхідність ґрунтовного аналізу смислового (когнітивного) простору та його мовного оформлення із урахуванням психоментальних процесів осмислення, інтерпретації та відтворення відкритого значення.

Згідно з *антропоцентричним принципом*, результати авторського пізнання світу і людини відкриваються для читача у творах художньої літератури через мовленнєво-комунікативну взаємодію в системі автор – образи-персонажі – читач. Така мовленнєво-комунікативна взаємодія забезпечує пізнання акумульованих письменником ціннісних уявлень про людину, що інтерпретуються учнями з позиції власного життєвого, чуттєвого і читацького досвіду.

Принцип перспективності актуалізує використання життєвого, чуттєвого і читацького досвіду у життєдіяльності. Цей досвід є перспективним, оскільки впливає на свідомість читачів, змінює в їх уяві модель дійсності та життєву програму, дає можливість «плідно взаємодіяти з дійсністю» (Ф. Ніцше).

У розробці концептуальних положень технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи нами враховано три головні мотивації в освіті: особистісний інтерес, можливість практичного використання сформованих компетентностей та перспективи навчання для життя.

Обґрунтовано змістовий і процесуальний складник технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи, конкретизовано цілі, обсяг і характер навчального матеріалу, розкрито змістову частину технології (літературознавчі терміни: концепція особистості, літературні (індивідуально-авторські, жанрово-стильові) та позалітературні (світоглядні домінанти культурно-історичної доби) чинники в моделюванні образів-персонажів; літературно-критичні матеріали про зображення людини у творах різних напрямів і течій; відомості з історії зарубіжної літератури щодо контекстуального зображення образів-персонажів; фонові знання про персонажів художніх творів; відомості з теорії літератури про структурно-антропологічну модель образів-персонажів (духовно-аксіологічна сфера, психологічна сфера, сфера тілесності; зразки міжмистецької взаємодії), передбачено наступність формування умінь і навичок учнів аналізувати й інтерпретувати художні образи-персонажі.

Розкрито складники художньої концепції особистості та доведено, що системне використання в освітньому процесі цього поняття сприяє формуванню в учнів уявлення про наступність та причинно-наслідкові зв'язки у розвитку літературного процесу загалом та ідейно-естетичний зміст образів-персонажів художнього твору зокрема.

На основі аналізу філософських, літературознавчих і культурологічних джерел доведено, що ефективному осмисленню концепції особистості, втіленої в художніх образах-персонажах у курсі зарубіжної літератури старшої школи, сприяє доповнення традиційного літературознавчого підходу культурологічним, оскільки літературні тексти функціонують в одному смисловому контексті з іншими текстами культури – позалітературними, побутовими, при чому ті й інші мають власну естетику, художність, поетичну семантику. Відповідно, образи-персонажі постають як певний культурологічний і естетичний (за Г. Гердером) феномен, який формується у конкретному культурному контексті. Їх визначальною рисою можна назвати певний універсалізм, оскільки характер людини як цілісна індивідуальність, за Г. Гегелем, значною мірою обумовлений відповідним культурним контекстом.

Обґрунтовано, що для ефективного вивчення образів-персонажів художніх творів різних культурно-історичних періодів доцільно упродовж вивчення оглядових тем продемонструвати учням універсалії культури, які визначають світобачення, життєву позицію, вчинки та поведінку героїв художнього твору, що дозволить забезпечити системний, комплексний та всебічний аналіз останніх. Але водночас необхідно враховувати, що вжиті автором стереотипи представлено через призму суб'єктивної авторської інтерпретації. Як результат – у свідомості митця картина світу набуває особистісного забарвлення, виступаючи як індивідуальне світобачення, яке може бути представлено в різних модифікаціях, які змінюються упродовж творчої діяльності.

Проілюстровано експериментальними матеріалами роботу щодо забезпечення тяглості розвитку історико-літературних понять в учнів старших класів, яка сприяє успішному вивченню образів-персонажів, забезпечує системне оперування поняттям про концепцію особистості на різних етапах розвитку зарубіжної літератури.

Процесуальна частина технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи складається з теоретичної та навчальної моделей. Подано визначення цих понять.

Обґрунтовано етапи вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи, які співвіднесено з етапами вивчення художнього твору (див. рис. 2).

Рис. 2. Співвіднесення етапів вивчення художнього твору з етапами вивчення образів-персонажів у теоретичній моделі процесуальної частини технології

Розкрито основні типи умінь учнів, що формуються упродовж вивчення художніх образів-персонажів:

- *I тип умінь* – упродовж читання художнього твору спостерігати за образами-персонажами, висловлювати власне сприйняття їх статичного / динамічного зображення, відтворювати в уяві сферу тілесності, пояснювати авторське ставлення до персонажів та мотивувати власну інтерпретацію.
- *II тип умінь* – визначати зміст і значення духовно-аксіологічної сфери образів-персонажів, оцінювати прояви їх системи цінностей у стосунках з іншими персонажами, бачити авторські прийоми її зображення та висловлювати власне ставлення до неї.
- *III тип умінь* – характеризувати психологічну сферу образів-персонажів, оцінювати їх внутрішнє життя, пояснювати естетичні засоби та авторське ставлення.
- *IV тип умінь* – встановлювати зв'язки між різними сферами образів-персонажів, формулювати концепцію особистості, визначати її літературні та позалітературні чинники.

- *V тип умінь* – самостійно інтерпретувати зміст і значення художніх образів-персонажів, порівнювати концепції особистості у текстах різних літературних епох, обґрунтовувати свої висновки з використанням творів інших видів мистецтва, творчо застосовувати здобуті знання і вміння у нових ситуаціях.

Охарактеризовано етапи формування умінь аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі у курсі зарубіжної літератури старшої школи (див. табл. 1).

Таблиця 1

Етапи формування в учнів умінь
аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі

ЕТАП	РОЗВИТОК УМІНЬ УЧНІВ
1. Репродуктивний (виконавський)	<ul style="list-style-type: none"> – застосування запропонованих прийомів діяльності, – розв'язання навчальних задач за зразком або деталізованим описом.
2. Реконструктивний (пошуково-виконавський)	<ul style="list-style-type: none"> – застосування засвоєного алгоритму дій в аналізі та інтерпретації образів-персонажів іншого художнього твору, – розв'язання подібних навчальних задач (однотипні мисленнєві операції).
3. Творчий (креативний)	<ul style="list-style-type: none"> – оволодіння новими способами та прийомами аналітичної та інтерпретаційної діяльності, – оригінальне розв'язання навчальних задач.

Розроблено й схарактеризовано *навчальні задачі* для ефективного формування в учнів кожного типу вмінь на різних етапах. Доведено, що, розв'язуючи навчальні задачі, учні здобувають нове знання та усвідомлюють спосіб його відшукування. Кожна з навчальних задач передбачає аналіз та інтерпретацію художніх образів-персонажів на основі їх структурно-антропологічної моделі, розвиток уваги, мислення, пам'яті, уяви, вміння діяти за алгоритмом, з опорою на зразок або оригінально їх розв'язувати.

У розробці змісту навчальних задач ураховано, що структура діяльності учнів щодо вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи визначається, з одного боку, змістовими та формальними особливостями художнього твору, з іншого, – рівнем літературної компетентності та відповідними змісту навчання способами розумових дій старшокласників, розвиток яких відбувається в три етапи. Тому у завданнях першого ступеня складності для першого етапу формування вмінь, коли учні потребують детальних пояснень до розв'язання навчальних задач, пропонуються інструкції. У формулюванні задач для другого етапу формування умінь ми зважали на операційний досвід старшокласників та здатність працювати не за розгорнутою, а за згорнутою інструкцією з меншою опорою на допомогу вчителя, коли діяльність набуває реконструктивного характеру. В укладанні завдань третього ступеня ми брали до уваги готовність учнів до конструктивної аналітичної й інтерпретаційної роботи без інструкцій або опори на

зразок та з мінімальною керівною участю вчителя, а також здатність старшокласників пропонувати оригінальні рішення при виконанні завдань.

Описано алгоритми застосування пообразного, «слідом за автором» та проблемно-тематичного шляхів аналізу художнього твору для ефективного формування в учнів умінь аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі на основі їх структурно-антропологічної моделі. Наголошено, що, обираючи шлях аналізу твору для ефективного впровадження технології вивчення образів-персонажів, важливо визначитися із черговістю розгляду духовно-аксіологічної, психологічної сфер та сфери тілесності героїв і узгодити її з послідовністю опрацювання функціонально вагомих компонентів твору. Вибір черговості обумовить ієрархію формування умінь із використанням навчальних задач відповідного типу та мотивовану інтерпретацію ролі образів-персонажів у розкритті ідейно-естетичного змісту художнього твору.

Розроблено, обґрунтовано та описано процедуру *літературно-антропологічного шляху аналізу художнього твору*, що вирізняється посиленою увагою до поняття художньої концепції особистості на всіх етапах вивчення художнього твору, коли детально розглядаються прояви духовно-аксіологічної, психологічної та сфери тілесності образів-персонажів, визначаються літературні (індивідуально-авторські, жанрово-стильові) та позалітературні (культурно-національні, суспільно-історичні тощо) чинники в художньому моделюванні особистості, і на цій основі конкретизується система поглядів митця на людину та принципи її зображення в літературі.

Зроблено висновок про те, що розроблений процесуальний складник технології вивчення художніх образів-персонажів на уроках зарубіжної літератури в старшій школі забезпечує формування ґрунтовних та дієвих знань про образи-персонажі, сприяє системному, комплексному та всебічному їх аналізу та створює умови для розвитку вмій і навичок учнів умотивовано інтерпретувати цілісне зображення людини у художньому творі.

У четвертому розділі – **«Процесуальний складник технології вивчення художніх образів-персонажів»** – описано реалізацію технології на різних етапах вивчення художніх образів-персонажів: підготовки до сприйняття художніх образів-персонажів, сприйняття, підготовки до аналізу, аналізу та на підсумковому етапі.

Дуже важливим у забезпеченні мотивованого сприйняття учнями образів-персонажів є підготовчий етап, який реалізується на вступних уроках до вивчення розділів і програмових тем курсу та упродовж вивчення життєвого і творчого шляху кожного письменника. Використання елементів технологій розвитку критичного мислення (ґрунування, «знаю – хочу дізнатись – дізнався», PRES (англ. Position, Reason, Example, Summary), «недостатньо інформації», «правильно чи неправильно», «тонкі й товсті запитання», мозаїка, дерево рішень, діаграми Вена, «інсерт», ромашка Блума, Т-таблиці, зигзаги, логічні ланцюжки, кластери, задачі-проблеми, робота в парах, дискусії, самооцінка) сприяло зацікавленню учнів художнім твором та його образами-персонажами, мотивувало первинну інтерпретацію і встановлення логічних зв'язки із раніше вивченим матеріалом.

У контексті розробленої нами технології на підготовчому етапі до сприйняття художніх образів-персонажів ми передбачили розв'язання учнями навчальних задач

на здобуття знань про літературні чинники, що зумовлюють особливості творення образів-персонажів, формування вмінь оперувати теоретико- й історико-літературними поняттями, а також на спостереження над концепцією особистості літературної епохи / напряду / письменника, порівняння літературознавчих характеристик концепцій особистості в різні літературні епохи та особливостей образів-персонажів у творах різних напрямів, оцінку власних навчальних досягнень та розробку учнями траєкторії подальшого вивчення образів-персонажів.

Ключову роль у спостереженні за образами-персонажами упродовж читання твору та їх первинної інтерпретації відіграють стратегії особистісно зорієнтованого навчання, зокрема проектні технології («Стрічка життя образу-персонажа», «Авторський ідеал», «Позиціонування образу-персонажа», «Образ-персонаж як бренд», одноактна п'єса за художнім твором, сценарій короткометражного фільму, ілюстрування еволюції образу-персонажа, аудіоряд до ключових епізодів у житті образу-персонажа, комікс за ключовими епізодами в житті образу-персонажа, слогани для образів-персонажів, сценарій буктрейлера, фотоквест), використання яких забезпечує проникнення учнів у особливості духовно-аксіологічної, психологічної сфери та сфери тілесності образів-персонажів, осмислення художніх засобів їх творення та формування первинного враження про концепцію особистості, художньо реалізовану автором.

Підтвердила свою ефективність стабільність розробки проектів у співвіднесенні з етапами вивчення художніх образів-персонажів.

Використання елементів інтегральних технологій на етапі аналізу образів-персонажів забезпечує поглиблення сформованої у свідомості читачів художньої концепції особистості завдяки всебічному розгляду її взаємопов'язаних складників – сфери тілесності, духовно-аксіологічної та психологічної сфер. Ці складники доцільно розглядати із застосуванням суспільно-історичного, культурно-національного та індивідуально-авторського аспектів аналізу образів-персонажів. Виокремлення зазначених аспектів образів-персонажів уяскравлює чинники, що зумовлюють діалектичну єдність різних пластів художньої концепції особистості (Я – Я, Я – Ти, Я – Ми) та сприяє підвищенню рівня сформованості в учнів I, II та III типів умінь аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі.

Запровадження елементів інтегральної технології дозволяє розглядати образи-персонажі з різних позицій, що допомагає встановленню глибоких міжмистецьких і міждисциплінарних зв'язків та формуванню інтегральної людини.

Вирішальну роль на підсумковому етапі вивчення художніх образів-персонажів відіграє застосування навчальних задач на формування IV типу умінь на основі інтерактивного навчання («Активне слухання», «Бліц-дискусія», «Діалог», «Засідання експертної групи», «Інтерв'ю», «Мікрофон», «Рефлексивна бесіда», «Спільний проект», «Я через 10 років», дискусії та диспути, презентації проектів, підготовлених учнями упродовж вивчення образів-персонажів, літературні квести, фотоквести, «Банк ідей», укладання кроссенсів, портфоліо героїв).

Результати нашої технологізації підсумкового етапу вивчення художніх образів-персонажів засвідчили розвиток в учнів умінь і навичок систематизувати та узагальнювати знання, сприймати образи-персонажів в контексті художнього твору з урахуванням задуму й стилю автора, бачити героїв творів у літературному,

культурному та історичному контекстах, визначати національну своєрідність і загальнолюдську значущість літературних творів.

Успішне виконання учнями пізнавально-творчих завдань на етапі творчого використання знань про образи-персонажі забезпечується впровадженням інтерактивного навчання («Активне слухання», «Бліц-дискусія», «Діалог», «Засідання експертної групи», «Інтерв'ю», «Мікрофон», «Рефлексивна бесіда», «Спільний проект», «Я через 10 років», «Банк ідей», дискусії та диспути, презентації проектів, укладання та проходження літературних квестів, створення логотипів і слоганів для образів-персонажів, виготовлення і розгадування кроссенсів, створення й оцінювання портфоліо героїв).

Результати розв'язання учнями навчальних задач на розвиток умінь V типу та виконання творчих завдань виявили набуті старшокласниками здібності до виконання нешаблонних дій, уміння зіставляти та критично оцінювати, підтвердили розвиток операційної свідомості старшокласників.

Успішність реалізації технології залежить від професійної готовності вчителів до інноваційної діяльності, побудованої на основі новітніх наукових розробок щодо моделювання освітнього процесу, його діагностики та корекції. Її застосування відкриває реальний і продуктивний спосіб перенесення теоретичних положень у практичну площину і досягнення очікуваних результатів у формуванні читача і особистості.

У п'ятому розділі – **«Експериментальне навчання за розробленою технологією вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи»** – з'ясовано зміст, мету й завдання дослідної роботи, описано організацію констатувального етапу та перебіг формувального етапу педагогічного експерименту і проаналізовано результати експериментального навчання. Експериментальне дослідження складалося з трьох етапів – констатувального, формувального та контрольного.

Перший – *констатувальний* – етап мав за мету виконання ґрунтовного науково-теоретичного аналізу досліджуваної проблеми та передбачав реалізацію констатувального зрізу задля встановлення вихідного рівня навчальних досягнень учнів щодо аналізу та інтерпретації художніх образів-персонажів творів зарубіжної літератури, розроблення експериментальної технології.

Констатувальний етап педагогічного експерименту було проведено впродовж 2016–2018 навчальних років у закладах загальної середньої освіти Київської, Дніпропетровської, Запорізької та Сумської областей.

Упродовж констатувального зрізу визначено рівні готовності вчителів до реалізації технології вивчення художніх образів-персонажів, а також рівні сформованості знань, умінь і навичок учнів за кожним із критеріїв. Констатувальний етап педагогічного експерименту охоплював спостереження за процесом вивчення зарубіжної літератури в 10–11 класах; анкетування й опитування вчителів-предметників щодо розуміння засад вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи, сутнісних характеристик сучасних освітніх технологій, напрямів їх використання в освітнього процесу; анкетування учнів; проведення контрольних зрізів для з'ясування рівня знань учнів про художні образи-персонажі та умінь їх сприймати, аналізувати й інтерпретувати упродовж вивчення

художніх творів, узагальнювати читацькі враження, давати оцінку образам-персонажам, висловлювати власне ставлення до порушених проблем.

Ефективність упровадження експериментальної технології залежала від чіткого виокремлення певних ознак, потрібних для проведення моніторингу й об'єктивного оцінювання процесу та результатів вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи, зокрема визначення критеріїв і показників оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів. Критерії оцінювання співвіднесено зі складниками ключових і предметної компетентностей. Кожен критерій охарактеризовано низкою показників.

Таблиця 2

Складники вимірювання освітніх досягнень учнів 10–11 класів у процесі вивчення художніх образів-персонажів творів зарубіжної літератури

Критерії	Показники критеріїв	Методи дослідження
знанневий	<ul style="list-style-type: none"> – учень/учениця розкриває особливості художньої літератури як мистецтва слова, пояснює його як важливу складову системи мистецтв і духовної культури українського та інших народів, використовуючи різні види контекстів; – знає відомості про образи-персонажі як значимі компоненти художніх творів, характеризує головні закономірності перебігу літературного процесу, визначає особливості концепції особистості та основні її характеристики на різних етапах розвитку літературного процесу; пояснює суспільно-історичний та культурно-національний аспекти образів-персонажів у контексті художніх творів; вдало використовує пам'ятки різних видів мистецтв для візуалізації суспільно-історичного та культурно-національного аспектів образів-персонажів; – обирає з-поміж пропонованих правильний варіант характеристики духовно-аксіологічної, психологічної та сфери тілесності; – розкриває індивідуально-авторські засоби зображення образів-персонажів; – аналізує та інтерпретує художню концепцію особистості; – ілюструє розуміння зав'язків між концепцією особистості літературної епохи / напряму / письменника та художньою концепцією особистості у творі; оперує прикладами порівняльного аналізу образів-персонажів різних національних літератур 	тестові завдання, дослідницькі проекти
когнітивно-навчальний	<ul style="list-style-type: none"> – учень/учениця виявляє стійкий інтерес до реалізації навчально-пізнавальної діяльності; виконує різні аналітичні операції: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, абстрагування; класифікує образи-персонажі, оцінює їх з позиції сучасного читача; – здійснює компаративний аналіз образів-персонажів художніх творів одного та різних літературних епох / напрямів / течій; 	аспектний аналіз образів-персонажів, аналіз структурно-антропологічної моделі образів-персонажів,

	<ul style="list-style-type: none"> – демонструє розвинену здатність аналізувати та інтерпретувати образи-персонажі у контексті художнього твору у єдності змісту та форми; – використовує ефективні прийоми, що активізують інтерпретаційну активність, виражену в здатності усвідомлювати особливості вияву духовно-аксіологічної, психологічної та сфери тілесності образів-персонажів у різних епізодах, розкривати їх статичний та динамічний характер, оперувати абстрактними категоріями; – реалізує аналітичну та інтерпретаційну види діяльності, виявляючи сталі вміння й навички; застосовує здобуті знання у розв'язанні навчальних задач 	аналіз концепції особистості літературної епохи / напряму / письменника, аналіз художньої концепції особистості
поведінково-ставленнєвий	<ul style="list-style-type: none"> – учень/учениця продукує усні й писемні монологічні та діалогічні висловлювання (тексти) різних типів і жанрів відповідно до освітніх завдань; – демонструє комунікативні здібності, розвинену готовність до аналітичної, інтерпретаційної та творчої взаємодії, міжособистісного й міжкультурного спілкування та співпраці; – використовує літературні знання, навички та уміння у мотивуванні власної оцінки спектру соціальних і культурних явищ, попереджає та розв'язує конфлікти, досягає компромісів; – оперує різноманітними стратегіями й тактиками ефективної роботи в команді, що відповідають досвіду, інтересам, психологічним особливостям, для досягнення життєвих цілей 	складання есе, підготовка дослідницьких завдань і творчих проєктів, розв'язання кейсів, розгадування квестів, підготовка і розгадування кроссенсів
мотиваційно-ціннісний	<ul style="list-style-type: none"> – учень/учениця демонструє вдосконалену здатність до самоосвіти, саморозвитку завдяки осмисленню та переосмисленню власного погляду на концепцію особистості; – виявляє розвинені інтелектуальні й творчі здібності, навички використання читацького досвіду для самореалізації та самовираження у виконанні творчих завдань; – здійснює самоконтроль, самооцінювання, самокорекцію; – конструктивно керує емоціями; адаптується до нових умов, вирішує нестандартні завдання; працює в групі, команді 	тестування, творчі роботи

Для визначення рівнів сформованості за кожним показником розроблено контрольні діагностичні завдання. Запропоновані критерії вимірювання результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів щодо вивчення художніх образів-персонажів, співвідносні з критеріями оцінювання освітніх досягнень здобувачів загальної середньої освіти.

На всіх етапах педагогічного експерименту застосовано показники оцінювання за високим, достатнім, середнім та низьким рівнями. Перевірка рівнів сформованості знань, умінь і навичок учнів аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі охоплювала три етапи: I – упродовж констатувального етапу експерименту, II – після першого етапу впровадження експериментальної технології, III – після другого етапу, наприкінці експериментального навчання.

Підсумовування результатів констатувального зрізу (рис. 3) дало підстави стверджувати, що на початок дослідного навчання учні 10 класів розподілилися за рівнями сформованості знань, умінь та навичок аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі так: середній рівень за всіма критеріями мали 43,7 % опитаних, високий рівень – 7,7 % школярів, достатній – 34,3 % респондентів, низький – 16,3 % досліджуваних.

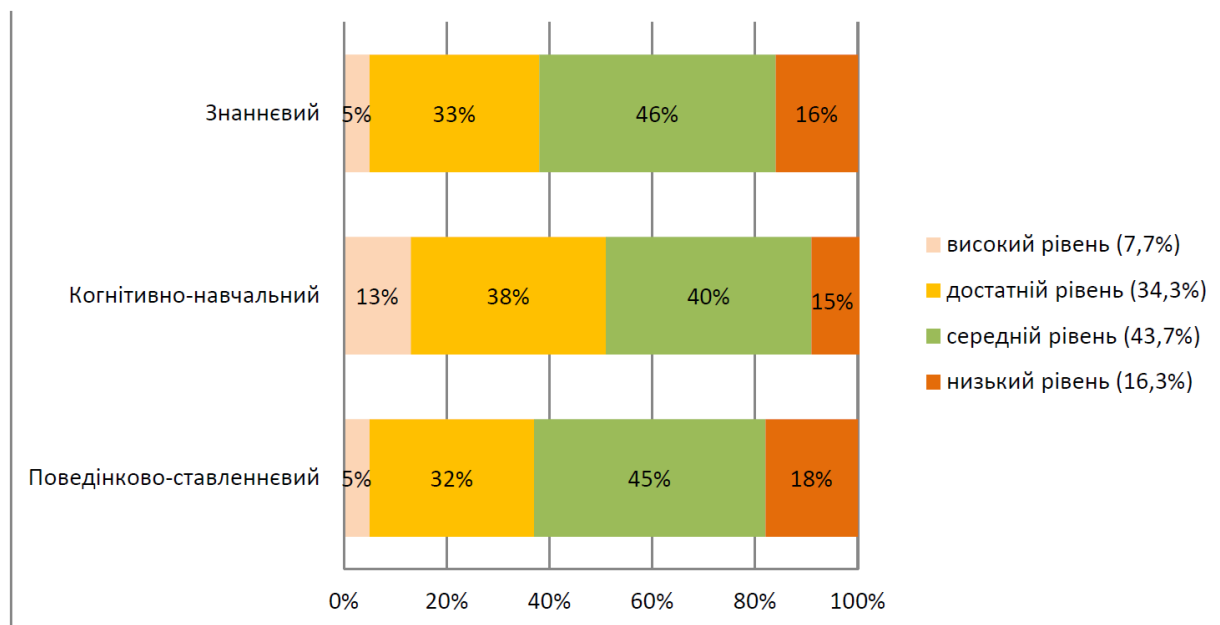

Рис. 3. Узагальнені результати за знаннєвим, когнітивно-навчальним, поведінково-ставленнєвим критеріями

Формувальний етап педагогічного експерименту було проведено впродовж 2018–2020 навчальних років у закладах загальної середньої освіти Київської, Дніпропетровської, Запорізької та Сумської областей.

Основна мета формувального етапу педагогічного експерименту полягала в апробації розробленої технології.

Прогнозувалися сформованість у суб'єкта освітнього процесу знань про образи-персонажі із зарубіжної літератури, набуття вмінь і навичок їх аналізувати та інтерпретувати, розширення читацького, аналітичного, інтерпретаційного досвіду.

Формувальний етап педагогічного експерименту складався з двох підетапів – поглиблювально-накопичувального й узагальнювально-творчого.

Метою першого етапу – поглиблювально-накопичувального (10 клас) – було поглиблення знань про ідейно-художній зміст образів-персонажів літературних творів у контексті розвитку літератури, культури й суспільства; розвиток умінь та навичок виділяти ключові епізоди для повного і глибокого аналізу та інтерпретації духовно-аксіологічної, психологічної сфери образів-персонажів та сфери тілесності; поглиблення та систематизація знань про особливості художньої концепції особистості, художні засоби їх зображення; поглиблення знань про суспільно-історичні, культурно-національні та індивідуально-авторські чинники, що зумовлюють художню концепцію особистості у творі та естетичні засоби їх зображення; удосконалення низки вмінь і навичок аналізу, інтерпретації та критичної оцінки образів-персонажів та художньої концепції особистості; розвиток умінь і

навичок виконання аналітичних, дослідницьких, інтерпретаційних та творчих робіт, монологічних і діалогічних усних та письмових висловлень різного стилю й жанру.

Метою другого – *узагальнювально-творчого* (11 клас) – було узагальнення й систематизацію знань, умінь і навичок учнів формулювати концепцію особистості літературної епохи / *напрямку* / письменника; удосконалення вмінь і навичок мотивувати духовно-аксіологічну, психологічну сфери та сферу тілесності образів-персонажів з оперттям на художню концепцію особистості, використовувати набуті знання у формулюванні власної концепції особистості та виконанні дослідницьких і творчих завдань; стимулювання творчості й активності особистості, виявлення її вільної свідомості, заохочення прагненням до постійної самоосвіти, до досягнення нових вершин у різних видах діяльності.

На другому етапі використано контрольний експеримент.

На кожному етапі експерименту проводились контрольні зрізи, що передбачали виконання тестових завдань (знаннявий критерій), завдання на аналіз та інтерпретацію складників структурно-антропологічної моделі образів-персонажів (когнітивно-навчальний критерій), складання власних висловлень про художню концепцію особистості епохи / *напрямку* / письменника та виконання творчих робіт (поведінково-ставленнєвий критерій), опитування (мотиваційно-ціннісний критерій). Результати виконання контрольних робіт засвідчили сформованість умінь аналізувати та інтерпретувати художню концепцію особистості, виконання творчих завдань виявило вміння творчо використовувати результати власної навчально-пізнавальної діяльності, зокрема добирати доцільні форми і засоби презентування власних суджень, брати участь у дискусіях, диспутах, дебатах, працювати в групі тощо.

Упродовж кожного з етапів спостерігалися істотні зміни у рівнях сформованості знань, умінь та навичок учнів аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі. В експериментальних класах зафіксовано зростання чисельності учнів із високим рівнем сформованості знань, умінь і навичок.

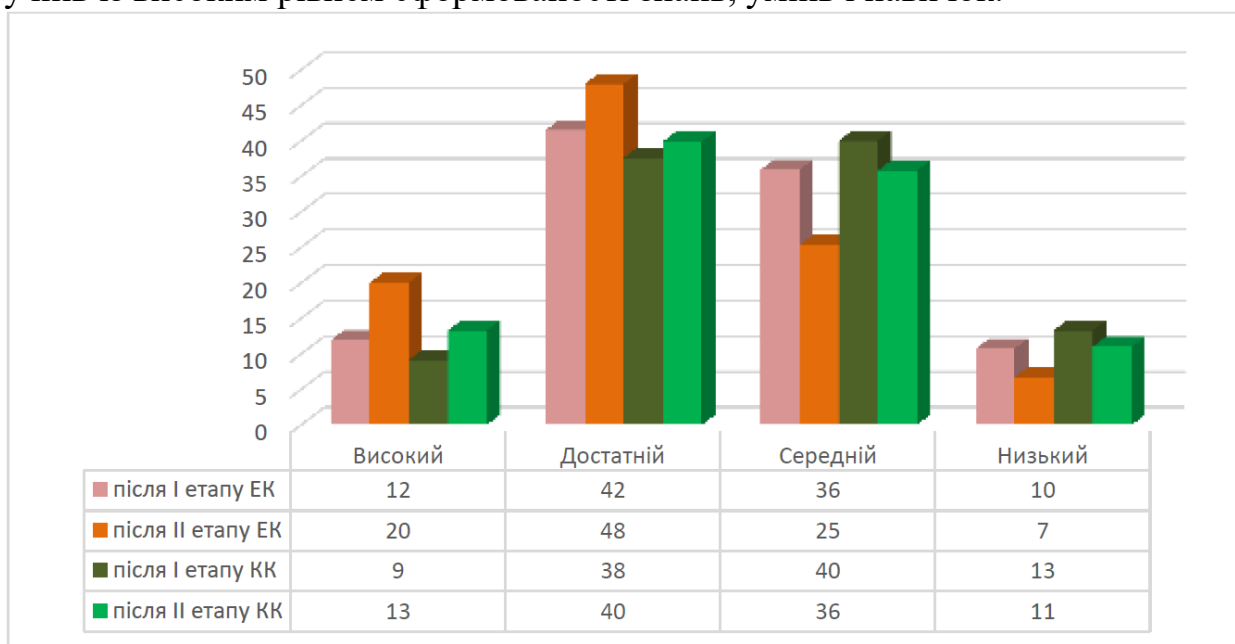

Рис. 4. Зіставлення узагальнених результатів після поглиблювально-накопичувального й узагальнювально-творчого етапів.

Порівняння узагальнених результатів виконання учнями контрольних робіт і результатів констатувального зрізу (рис. 4) дає змогу стверджувати, що після I етапу експерименту переважна більшість учнів експериментальних класів, а саме – 42 %, має достатній рівень за всіма критеріями; 12 % – високий рівень, 36 % – середній, 10 % – низький. За результатами виконання контрольних робіт учнями контрольних класів позитивної динаміки не простежено.

Розроблена й експериментально перевірена технологія вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи, застосування якої дозволяє підвищити рівень реалізації компетентнісного потенціалу предмета, зокрема:

- забезпечити свідоме засвоєння учнями знань про образи людей у художніх творах різних національних літератур та їх продуктивне використання у життєдіяльності;
- створити умови для осмислення і переосмислення старшокласниками власної системи уявлень про світ і людину, що впливає на зміну всіх компонентів пізнавальної діяльності (засвоєні об'єкти, засоби і методи пізнання, особливості інтерпретативної і комунікативної взаємодії, форми розподілу та кооперації результатів діяльності тощо);
- сприяти формуванню молодої людини як особистості з високими моральними й інтелектуальними якостями, естетичним смаком, здатної вмотивовано добирати адекватні засоби для реалізації особистих і суспільно значущих прагнень.

Це вказує на доцільність упровадження технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи.

ВИСНОВКИ

У дисертації відповідно до мети, визначених завдань, стратегії наукового пошуку, концептуальних ідей розвитку сучасної системи національної освіти, літературної зокрема, нормативних і законодавчих документів із питань вивчення курсу зарубіжної літератури в старших класах закладів загальної середньої освіти обґрунтовано технологію вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи.

1. Методологічною основою дослідження послужили філософські, літературознавчі, лінгвістичні, психолого-педагогічні та методичні концепції. За визначальні складники оптимізації засвоєння учнями знань про образи-персонажі взято культурно-національний, суспільно-історичний та індивідуально-авторський фактори у формуванні художньої концепції особистості. Завдяки аналізу художніх образів-персонажів на основі їх структурно-антропологічної моделі, реалізованому в діалоговому, комунікативному середовищі, створено умови для вибудовування учнями-читачами власної картини світу та органічної інтеграції в суспільство, утвердження в них стійкої системи цінностей, що є дієвою основою активної життєвої позиції, ініціативної життєдіяльності, самоорганізації навчання впродовж життя. Аналіз і синтез змістових характеристик базових понять

дослідження («технологія вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи», «літературно-антропологічний шлях аналізу художнього твору», «типи умінь учнів аналізувати та інтерпретувати образи-персонажі на основі їх структурно-антропологічної моделі», «аспектний аналіз образів-персонажів») уможливили обґрунтування й уніфікацію термінологічного поля, а також уточнення змістового наповнення понять «концептуальний, змістовий та процесуальний складники технології вивчення художніх образів-персонажів», «компетентнісно орієнтовані навчальні задачі на формування умінь аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі».

2. Дослідження генези проблеми показало, що ефективне вивчення художніх образів-персонажів у літературній освіті учнів старшої школи засвідчило потребу посилення практичної спрямованості навчання, вибудовування стрункої системи теоретико- та історико-літературних понять, збагачення знань, удосконалення вмінь і навичок комплексно аналізувати та інтерпретувати літературних персонажів з урахуванням особливостей роду і жанру твору, апеляції до суспільно-історичних, культурно-національних та індивідуально-авторських чинників у художній концепції особистості, дотримання основних принципів вивчення художніх творів, урізноманітнення способів та шляхів їх аналізу, технологізації навчання, вибору ефективних методів, прийомів, видів і форм навчальної діяльності, які сприяють розвитку рецепції та творчої реалізації учнів. Водночас виявлено безсистемність та відсутність концептуальних підходів в організації навчальних матеріалів для аналізу та інтерпретації художніх образів-персонажів, які служили б запорукою розвитку читацької культури учнів старшої школи, урізноманітнення читацької, аналітичної, інтерпретаційної та творчої діяльності, читацьких потреб, інтересів і мотивів, рефлексії, вміння бачити літературні факти, порівнювати їх, синтезувати, узагальнювати, абстрагувати, обґрунтовувати власну позицію. Аналіз сучасної шкільної практики засвідчує необхідність технологізованого вивчення художніх образів-персонажів, покликаною оптимізувати освітній процес, урізноманітнити способи і шляхи вивчення художнього твору, розвивати вміння та навички учнів, формувати особистісну потребу спілкування з творами мистецтва слова.
3. Розроблено технологію вивчення художніх образів-персонажів, ефективність якої забезпечується підпорядкуванням усіх складників єдиній концептуальній основі. Фундаментом технології є ідеї комплексного аналізу та інтерпретації образів-персонажів у контексті художнього твору, творчості письменника, літературного напрямку і літературної епохи з оперттям на читацький, життєвий і чуттєвий досвід старшокласників. Прикметними ознаками пропонованої технології є гнучкість, варіативність, коригованість, спрямованість на очікуваний результат, активне використання навчальних задач, логічна послідовність формування вмінь і навичок, мотиваційне забезпечення діяльності, наявність засобів навчання, різноманітність інформаційних джерел.
4. Запропоновано п'ять типів трирівневих (репродуктивний, реконструктивний, творчий) умінь учнів аналізувати художні образи-персонажі, оволодіння якими

веде до відтворення у всій глибині і повноті авторської концепції особистості та її кореляції з особистістю читача. Розроблено відповідні навчальні задачі на формування кожного типу умінь. Розкрито освітньо-виховний потенціал різних шляхів вивчення художнього твору у формуванні типів умінь учнів. Описано літературно-антропологічний шлях аналізу художнього твору, схарактеризовано його дидактичні можливості.

5. Обґрунтовано методичний потенціал технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи і підтверджено продуктивність застосування класичних методів навчання (методу творчого читання, евристичної бесіди, дослідницького і репродуктивного) з традиційними і новаторськими прийомами їх реалізації із застосуванням елементів сучасних освітніх технологій (розвитку критичного мислення, особистісно-орієнтованої, проектної, проблемно-дослідницької, інтегральної, інформаційно-комунікаційної) в оптимальних комбінаціях з урахуванням мети, завдань, підходів і принципів. Описано й апробовано навчальні моделі процесуальної частини технології, які значно розширюють можливості учнів-читачів, урізноманітнюють форми педагогічної взаємодії, що взаємно доповнюються і корелюють з логікою вивчення художніх образів-персонажів.
6. У дослідженні розроблено критерії (знаннєвий, когнітивно-навчальний, мотиваційно-ціннісний, поведінково-ставленнєвий), кожен із яких охарактеризовано комплексом показників, що репрезентують одержані результати про стан і рівні (низький, середній, достатній, високий) вмінь старшокласників аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі в курсі зарубіжної літератури старшої школи.
7. Результати формувального та контрольного етапів проведеного педагогічного експерименту підтвердили ефективність технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи та доцільність її впровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти. Формувальний етап педагогічного експерименту показав, що рівень сформованості знань, вмінь та навичок аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі вищий в учнів, які навчалися в експериментальних класах за розробленою технологією, що доводить продуктивність та перспективність розробленої технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи.

Проблема теоретико-методологічного обґрунтування вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи не вичерпується результатами виконаного дослідження, оскільки вона складна й багатогранна.

Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо у створенні електронного дидактичного комплексу та вдосконаленні методів, прийомів, видів і форм організації навчальної діяльності учнів для формування їх читацької культури.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

Монографії

1. Удовиченко Л.М. Теорія і технологія вивчення образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи: монографія. Київ, 2020. 352 с.

Державні стандарти

2. Нова українська школа: основи Стандарту освіти / За ред. М. Товкало, Л. Гриневич, В. Бриндзи та ін. Львів, 2016. 64 с. (*Особистий внесок: автором подано матеріали щодо мовно-літературної освіти*).

Підручники та навчальні посібники

3. Удовиченко Л.М. Енциклопедія-довідник зі світової літератури. За заг. ред. Н. М. Кадоб'янської. К. : Освіта, 2012. 143 с. (Гриф МОН України).
4. Зарубіжна література. Рівень стандарту: підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / Н.М. Кадоб'янська, Л.М. Удовиченко. Х.: ТОВ «СИЦІЯ», 2018. 256 с. : іл. (Гриф МОН України; *особистий внесок: автором розроблено концепцію і навчальні матеріали до окремих тем*).
5. Зарубіжна література. 10 клас. Рівень стандарту: зошит для поточного та тематичного оцінювання / Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко. К. : Видавничий дім «Освіта», 2018. 80 с. (Гриф МОН України; *особистий внесок: автором розроблено концепцію і завдання для окремих самостійних і контрольних робіт*).
6. Зарубіжна література. 10 клас. Рівень стандарту: хрестоматія / Н.М. Кадоб'янська, Л.М. Удовиченко. К.: Видавничий дім «Освіта», 2019. 336 с. (Гриф МОН України; *особистий внесок: автором розроблено концепцію і методику вивчення окремих тем*).
7. Зарубіжна література. Рівень стандарту: підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти / Н.М. Кадоб'янська, Л.М. Удовиченко. Х.: ТОВ «СИЦІЯ», 2019. 256 с. (Гриф МОН України; *особистий внесок: автором розроблено концепцію і навчальні матеріали до окремих тем*).
8. Зарубіжна література. 11 клас. Рівень стандарту: зошит для поточного та тематичного оцінювання / Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко. К.: Видавничий дім «Освіта», 2019. 72 с. (Гриф МОН України; *особистий внесок: автором розроблено концепцію і завдання для окремих самостійних і контрольних робіт*).

Статті у наукових фахових виданнях України

9. Удовиченко Л.М. Рецепція християнських образів як літературне явище. *Рідна школа*. 2000. №9. С. 57-59.
10. Удовиченко Л.М. Взаємозв'язане вивчення української та зарубіжної літератури в загальноосвітній школі. *Українська література*. 2001. № 3. С.28-29.
11. Удовиченко Л.М. Історичні поеми А. Міцкевича та Т. Шевченка у шкільному вивченні. *Українська мова в гімназіях, ліцеях, колегіумах*. 2003. № 1. С. 138-142.
12. Удовиченко Л.М. Використання поняття «персонаж» у процесі вивчення зарубіжної літератури. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2003. №3. С. 34-35.

13. Удовиченко Л.М. Минуле, яке допоможе зазирнути у майбутнє (Урок проблемно-тематичного аналізу (наукова конференція) за історичним романом Г. Сенкевича "Камо грядеши?"). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2003. №5. С. 38-40.
14. Удовиченко Л.М. Нельзя завладеть душой того, кто способен на самопожертвование. Библейские мотивы в трагедии И.-В. Гете «Фауст». *Русская словесность в школах Украины*. 2003. № 5. С.33-36.
15. Удовиченко Л.М. Потреба розробки технології вивчення образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2003. Вип. 6. С. 151-153.
16. Удовиченко Л.М. Потреба впровадження аспектного аналізу образів-персонажів у полікультурній освіті учнів. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2004. Вип. 8. С. 300-305.
17. Удовиченко Л.М. Зміст та реалізація культурологічної лінії державного стандарту у процесі вивчення образів-персонажів зарубіжної літератури. *Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2005. Вип. LVIII (58). С. 165-173.
18. Удовиченко Л.М. Афоризми письменника як засіб осмислення його творчості (Підсумковий урок за романом О. Вайльда «Портрет Доріана Грея»). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2005. №3. С. 19-22.
19. Удовиченко Л.М. Предпочестъ смерть лицемерной и подлой действительности (Урок-исследование по роману Стендаля «Красное и черное»). *Русская словесность в школах Украины*. 2005. № 4. С.30-35.
20. Удовиченко Л.М. Вивчення образу-персонажа у національному та загальнолюдському вимірах (На матеріалі творчості Е. Золя та І. Франка). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2005. № 6. С. 42-45.
21. Удовиченко Л.М. Осягнути глибину новаторства «майстра літератури ідей» (Підсумковий урок-дослідження за романом Стендаля «Червоне і чорне»). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2005. № 7. С.49-52.
22. Удовиченко Л.М. Вивчення образів-персонажів у культурологічному контексті. *Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 7. 2006. С. 191-195.
23. Удовиченко Л.М. Психолінгвістичний аспект сприйняття і розуміння учнями художніх образів-персонажів зарубіжної літератури. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. № 4. 2005. С. 171-175.
24. Удовиченко Л.М. Гармония природы, мироздания, бытия. Урок по повести Ясунари Кавабата «Тысячекрылый журавль». *Русская словесность в школах Украины*. 2006. № 2. С. 49-52.
25. Удовиченко Л.М. Лінгвістичні основи вивчення образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: педагогічні науки*. 2007. № 43. С. 131-138.

26. Удовиченко Л.М. Національна специфіка образів-персонажів у шкільному вивченні художніх творів. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2006. № 5. С.121-129.
27. Удовиченко Л.М. Вплив середньовічного епосу Західної Європи на формування національної самосвідомості учнів. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2006. № 6. С.174-179.
28. Удовиченко Л.М. Академічні вимоги до процесу формування теоретико-літературних понять у курсі літературної освіти. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2007. № 2. С. 26-28.
29. Удовиченко Л.М. Формування культурної компетенції учнів у процесі вивчення образів-персонажів зарубіжної літератури. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2007. № 48. С. 304-309.
30. Удовиченко Л.М. Формування поняття про образ-персонаж у методичній системі Є. А. Пасічника. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2008. №9. С. 86-90.
31. Удовиченко Л.М. «Тот, кто может вернуться в детство, гениален» (урок по роману Ч. Диккенса «Дэвид Копперфилд»). *Русская словесность в школах Украины*. 2008. № 4. С.31-34.
32. Удовиченко Л.М. Роль вивчення образів-персонажів художнього твору у формуванні морально здорової особистості. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2008. №. 10. Ч. 1. С. 91-95.
33. Удовиченко Л.М. До питання літературознавчого аспекту вивчення образів-персонажів. На матеріалі поеми М. Гоголя «Мертві душі». *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2009. № 4. С. 35-36.
34. Удовиченко Л.М. Конструкторські вміння вчителів-словесників організовувати аналіз образів-персонажів. *Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 14. 2009. С. 77-87.
35. Удовиченко Л.М. Динаміка розвитку методичних ідей в галузі навчання світової літератури у середній школі. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2010. № 2 (14). С. 38-42.
36. Удовиченко Л.М. Історичний аспект аналізу образів-персонажів як засіб формування національної свідомості учнів. *Українська мова та література*. 2010. № 26-28. С. 60-63.
37. Удовиченко Л.М., Кадоб'янська Н.М. Література ХХ ст. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2010. №5. С. 15-23. (Особистий внесок: с. 15-20).
38. Удовиченко Л.М. Розвиток поняття про образ-персонаж і історико-літературному курсі. *Горизонти освіти. Психологія. Педагогіка*. 2011. № 2 (32). С. 55–59.
39. Удовиченко Л. Читацькоцентрична модель сучасного підручника із зарубіжної літератури для старших підлітків: концепція, зміст і форма. *Всесвітня література в школах України*. № 7–8. 2016. С.21-23.

або виданнях, індексованих у закордонних наукометричних базах

40. Удовиченко Л.М. Новітні методики вивчення образів-персонажів у курсі літературної освіти учнів. *Ukrainica IV. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc, 2010. P. 245-249.
41. Удовиченко Л. М., Кадоб'янська Н. М. Сучасні підходи до аналізу образів-персонажів у шкільній літературній освіті. *Ukrainica V. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc, 2012. P.311-314. (Особистий внесок: с. 311-312).
42. Удовиченко Л.М. Розвиток в учнів поняття про образ-персонаж в історико-літературному курсі загальноосвітньої школи. *Ucrainica VI. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc, 2014. С. 416-420.
43. Удовиченко Л.М. Особливості методичної роботи з підручником із зарубіжної літератури в старшій школі. *Проблеми сучасного підручника*. 2017. Вип. 18. С. 362 – 371.
44. Удовиченко Л.М. Проблема вивчення образів-персонажів у підручниках із зарубіжної літератури для старшої школи. *Проблеми сучасного підручника*. 2018. Вип. 20. С. 504-514.
45. Удовиченко Л. Застосування засад педагогічної антропології у вивченні образів-персонажів художніх творів зарубіжної літератури. *Освітологічний дискурс*. 2018, № 3-4 (22-23). С. 139-150. URL: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/537>

Наукові праці апробаційного характеру

46. Удовиченко Л.М. Забезпечення літературної освіти в умовах інтегрованого навчання. *Шляхи підвищення ефективності викладання української мови і літератури: матеріали Всеукраїнської міжвузівської науково-практичної конференції*. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. С.184 - 190.
47. Удовиченко Л.М. Вивчення християнських образів зарубіжної літератури у загальноосвітній школі. *Соціально-педагогічне забезпечення гуманітарної освіти спеціаліста технічного профілю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Ч.ІІ. Черкаси: Відлуння, 2000. С.140-144.
48. Удовиченко Л.М. Навчально-виховні можливості вивчення творчості Моріса Метерлінка в середніх навчальних закладах. *Наукові записки. Серія: літературознавство*. Вип.1/25/. Харків: ХДПУ ім. Г. Сковороди, 2000. С. 319-322.
49. Удовиченко Л.М. Специфика анализа «вечных» образов на уроках литературы в старших классах. *Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания*: К.: КГПУ им. Б. Гринченко: ИПЦ, 2002. С. 266-271.
50. Удовиченко Л.М. Диалогизм как один из ведущих принципов изучения «вечных» типов на уроках литературы в старших классах. *Преподавание русского языка и литературы в общеобразовательных учебных заведениях Украины с русским языком обучения: современное состояние и перспективы: матеріали науково-практичної конференції (11 квітня 2003р.)*. К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. 2003. С. 17-21.

51. Удовиченко Л.М. Культурологічний аспект аналізу образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи. *Мова і культура*. К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. Вип. 6. Т. VII. Культурологічний підхід до викладання мови і літератури. Мова сучасного мистецтва. С. 200-207.
52. Удовиченко Л.М. Романтичні герої історичних поем А.Міцкевича і Т.Шевченка у шкільному вивченні. *Літературний дискурс: генезис, рецепція, інтерпретація (літературознавчий, культурологічний, методичний аспекти)*: Зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. К.: УАВЗЛ, 2003. С. 303-307.
53. Удовиченко Л.М. Національний аспект аналізу образів-персонажів у курсі літературної освіти учнів старшої школи. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*: матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Криворізький державний педагогічний університет (24 – 25 жовтня 2003 р.) Вип. 16. К.: Твім Інтер, 2003. С. 442-451.
54. Удовиченко Л.М. Специфіка літературознавчого аспекту аналізу духовності образів-персонажів у межах літературного напрямку. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*: матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Криворізький державний педагогічний університет (5-6 листопада 2004 р.) Вип. 18. Ч.1: Аспекти духовності української літератури К.: Акцент, 2004. С. 297-307.
55. Удовиченко Л.М. Історичний аспект аналізу образів-персонажів як засіб формування національної свідомості учнів. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*: матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Вип. 21. Ч 2: Питання менталітету в українській літературі. К.: Акцент, 2005. С.296-307.
56. Удовиченко Л.М. Вивчення рецепції образів-персонажів у шкільному курсі літератури. *Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в Украине*. 2005. С. 90-93.
57. Удовиченко Л.М. Судьбы образов-персонажей эмигрантской литературы «третьей волны» в школьном изучении. *Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в школах и высших учебных заведениях Украины*. 2005. С. 113-116.
58. Удовиченко Л.М. Формирование ценностного потенциала личности при изучении судьбы образов-персонажей эмигрантской литературы «третьей волны». *Studia methodologica*. Вип. 22. 2007. С. 400-405.
59. Удовиченко Л.М. Формування аксіологічної компетенції учнів у процесі вивчення образів-персонажів зарубіжної літератури. *Книжка. Твір. Читання. Дитячий дискурс*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Дитина читає...» в рамках книжкової виставки-ярмарку «Форум видавців – дітям» (8-10 травня 2008 р.). 2008. С. 152-158.
60. Удовиченко Л.М. Биографический аспект анализа образа-персонажа (на примере изучения романа Ч. Диккенса «Дэвид Копперфилд»): материалы докладов Международной научно-практической конференции «Вторые Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения». Севастополь: Рибэст, 2008. С.80-87.
61. Удовиченко Л.Н. Эмигрантская литература «третьей» волны в школьном изучении. *Современные подходы в преподавании русского языка и литературы*

- в школі: тези міжнародної науково-практичної конференції (1-5 грудня 2008 г.) СПб.: СПбАППО, 2008. С. 47-49.
62. Удовиченко Л.М. Історичний аспект аналізу образів-персонажів як засіб формування національної свідомості учнів. *Українська мова та література* : всеукр. газета для вчителів. 2010. № 26/28 (липень). С. 60-63.
63. Удовиченко Л.М. Формування культурної компетенції учнів у процесі вивчення образів-персонажів світової літератури. *Наукові записки Київського університету «Східний світ»*: К.: Фенікс, 2010. С. 174-183.
64. Удовиченко Л.М. Літературознавчі засади психологічного аспекту аналізу образів-персонажів у шкільному курсі української літератури. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2011. № 3. С. 79-81.
65. Удовиченко Л.М. Наукове новаторство Л.Ф. Мірошніченко: в методиці вивчення художніх образів світової літератури *Науково-методична школа професора Л.Ф. Мірошніченко: історія, сьогодення та перспективи розвитку*. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. С. 109-117.
66. Удовиченко Л.М. Історичні поеми А. Міцкевича і Т. Шевченка у шкільному вивченні *Філологічні діалоги*: збірник наукових праць. За матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Шевченко і світ». Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2015. Вип 3. С. 203-209.
67. Удовиченко Л.М. Розвиток методики аспектного вивчення образів-персонажів художніх творів у науці радянського періоду. *Дунайські наукові читання: Європейський вимір і регіональний контекст*. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2015. Вип 2. С. 161-164.
68. Удовиченко Л.М. Аспектне вивчення образів-персонажів в методиці навчання літератури до кінця XIX ст. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2015. № 2(10). URL: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/145/140>
69. Удовиченко Л.М. «Чорний детектив», що порушує серйозні проблеми. Матеріали до вивчення роману Д. Пеннака «Усе для людоджерів». *Всесвітня література в школах України*. № 5. 2020. С. 28-30.

Публікації, які додатково відображають результати дисертації

70. Удовиченко Л.М. Інтегроване вивчення жанру байки в умовах особистісно-зорієнтованого навчання. *Теорія і практика особистісно-орієнтованої освіти*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 8-10 квітня 2003р. Ч. 2. Київ-Запоріжжя: Просвіта, 2003. С. 67-72.
71. Удовиченко Л.М. Людину роблять людиною не гроші (Урок – бесіда з елементами коментованого читання за оповіданням Дж. Лондона «Любов до життя»). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2003. №5. С. 10-13.
72. Зарубіжна література: підруч. Для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н.М. Кадоб'янська, Л.М. Удовиченко. Х.: ФОЛІО, 2016. 304 с. (Гриф МОН України)
73. Зарубіжна література. 8 клас. Хрестоматія / Н.М. Кадоб'янська, Л.М. Удовиченко. К.: Видавничий дім «Освіта», 2016. 400 с. (Гриф МОН України; особистий внесок: автором розроблено концепцію і навчальні матеріали до окремих тем).

74. Зарубіжна література. 8 клас. Зошит для поточного та тематичного оцінювання / Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко. К. : Видавничий дім «Освіта». 2016. 96 с. (Гриф МОН України; *особистий внесок: автором розроблено концепцію і завдання для окремих самотійних і контрольних робіт*).
75. Зарубіжна література: підруч. Для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н.М. Кадоб'янська, Л.М. Удовиченко. Х.: ТОВ «СИЦІЯ», 2017. 272 с. (Гриф МОН України; *особистий внесок: автором розроблено концепцію і навчальні матеріали до окремих тем*).
76. Зарубіжна література. 9 клас. Хрестоматія / Н.М. Кадоб'янська, Л.М. Удовиченко. К.: Видавничий дім «Освіта», 2017. 384 с. (Гриф МОН України)
77. Зарубіжна література. 9 клас. Зошит для поточного та тематичного оцінювання / Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко. К. : Видавничий дім «Освіта», 2017. 84 с. (Гриф МОН України; *особистий внесок: автором розроблено концепцію і завдання для окремих самотійних і контрольних робіт*).
78. Зарубіжна література. 5 клас. Зошит для поточного та тематичного оцінювання / Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко, М.С. Томашова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2017. 64 с. (Гриф МОН України; *особистий внесок: автором розроблено концепцію і завдання для окремих самотійних і контрольних робіт*).
79. Зарубіжна література. 6 клас. Зошит для поточного та тематичного оцінювання / Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко, Л.В. Кулешова, І.В. Стеценко. К. : Видавничий дім «Освіта», 2017. 96 с. (Гриф МОН України; *особистий внесок: автором розроблено концепцію і завдання для окремих самотійних і контрольних робіт*).
80. Зарубіжна література. 7 клас. Зошит для поточного та тематичного оцінювання / Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко, О.П. Єрмакова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2017. 80 с. (Гриф МОН України; *особистий внесок: автором розроблено концепцію і завдання для окремих самотійних і контрольних робіт*).
81. Удовиченко Л.М. Проблема теорії та технології аналізу образів-персонажів у сучасній українській методиці навчання учнів середньої школи. *Філологічні діалоги*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2017. Вип.4. С.223-229.
82. Удовиченко Л.М. та ін. Зарубіжна література в таблицях і схемах. / за заг. ред. Л. М. Удовиченко, А. В. Кулешової. 5 клас. 2019. 66 с. URL: http://yakistosviti.com.ua/uk/Foreign_literature (*особистий внесок: автором розроблено концепцію і навчальні матеріали до окремих тем*).
83. Удовиченко Л.М. та ін. Зарубіжна література в таблицях і схемах. 6 клас. / за заг. ред. Л. М. Удовиченко, І. В. Стеценко. 2019. 74 с. URL: http://yakistosviti.com.ua/uk/Foreign_literature (*особистий внесок: автором розроблено концепцію і навчальні матеріали до окремих тем*).

АНОТАЦІЯ

Удовиченко Л. М. Теорія і технологія вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи. – На правах рукопису. Дисертація на

здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (зарубіжна література). – Київський університет імені Бориса Грінченка, МОН України. – Київ, 2020.

У дисертації розроблена і науково обґрунтована технологія вивчення образів-персонажів зарубіжної літератури в старшій школі, яка спирається на концептуальні положення філософії, літературознавства, лінгвістики, психології, педагогіки та методики навчання зарубіжної літератури. Її головна мета в освітньому процесі – оптимізація засвоєння учнями знань про образ-персонаж як визначальний компонент художнього твору. Ефективність технології забезпечується використанням відповідних навчальних задач на формування різних типів умінь на всіх етапах вивчення художнього твору, аспектного (суспільно-історичного, культурно-національного, індивідуально-авторського) аналізу образів-персонажів на основі структурно-антропологічної моделі, застосуванням елементів сучасних технологій навчання, системою ефективних методів, прийомів, видів і форм організації навчання у діалоговому, комунікативному середовищі. Впровадження технології уможливило обґрунтовану інтерпретацію художньої літератури учнями, сприяє їх індивідуальному становленню, усвідомленню міжмистецьких та міжпредметних зв'язків і мотивації особистісного зростання, спонукає до вибудовування учнями-читачами власної картини світу та органічної інтеграції в суспільне середовище.

При побудові технології було уточнено змістове наповнення дефініцій: «концептуальний, змістовий та процесуальний складники технології вивчення художніх образів-персонажів», «компетентісно орієнтовані навчальні задачі на формування умінь аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі»; виокремлено теоретичні концепти компетентісного, діяльнісного, особистісно-орієнтованого та читацькоцентричного підходів до вивчення художніх образів-персонажів; запропоновано технологізацію етапів вивчення художніх образів-персонажів (із використанням елементів технологій розвитку критичного мислення, особистісно орієнтованої, інтегральної, проблемно-дослідницької, проектної та інтерактивного навчання); розроблено комплекс ефективних методів, прийомів, видів і форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів; визначено рівні сформованості знань, вмінь та навичок учнів щодо аналізу й інтерпретації художніх образів-персонажів, розроблено критерії та показники їхнього вимірювання. Результати експериментально-дослідного навчання підтвердили ефективність запропонованої технології.

Ключові слова: старша школа, зарубіжна література, образ-персонаж, навчальна технологія, антропологічна модель персонажа, навчальні задачі на формування типів умінь.

ABSTRACT

L.M. Udovychenko. Theory and methods of teaching literary characters for foreign literature courses in high school. – Published as a manuscript. Thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.02 – theory and methods of teaching (foreign literature). – Borys Grinchenko Kyiv University, Ministry of Education of Ukraine. – Kyiv, 2020.

In this dissertation, methods of teaching literary characters in high school foreign literature courses is developed and scientifically substantiated. These methods rely on conceptual principles of philosophy, literary science, linguistics, psychology, pedagogy and techniques of teaching of foreign literature. The main aim of these methods in the education process is to optimise the mastering of knowledge about literary characters as a defining component of a work of fiction. The efficiency of these methods is ensured by utilising the appropriate tasks that help to form different types of proficiency at all stages of learning the work of fiction; analysing the societal, historical, cultural, national and individual aspects of literary characters based on structural anthropology; applying elements of modern technologies of teaching in a dialogue-driven, communicative environment. Implementing these technologies enables a substantiated interpretation of creative fiction by pupils, facilitates their individual development, helps them to understand cross-art and cross-curricular connections and motivates them, as pupils-readers, to develop their own worldview and integrate into society.

During development of these methods, the context of following definitions was refined: “conceptual, substantive and procedural components of methods of teaching literary characters”, “competence-oriented learning tasks to facilitate formation of proficiency in analysing and interpreting literary characters”. Theoretical concepts of competence-, activity- and individual-oriented and reader-centric approaches to teaching literary characters were defined. Introduction of technology at different stages of teaching literary characters was proposed, including elements of methods of critical thinking development, as well as individual-oriented, integrative, problem-, research- and project-based technologies and interactive teaching). A complex of effective methods, techniques, types and forms of organisation of educational activity in pupils was developed. Different levels of knowledge formation, capabilities and skills of pupils concerning analysis and interpretation of literary characters were determined, as well as the criteria and indicators for their measurement. Results of experimental trial teaching have confirmed the effectiveness of proposed methods.

Key words: high school, foreign literature, literary character, educational technology, anthropological character model, teaching tasks for formation of different types of skills.